

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ (KELAM) ANABİLİM DALI

MATURİDİ DÜŞÜNCEDE ZULÜM KAVRAMI

Yüksek Lisans Tezi

Hazırlayan
Azamat ASSANOV

Ankara-2018

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ (KELAM) ANABİLİM DALI

MATURİDİ DÜŞÜNCEDE ZULÜM KAVRAMI

Yüksek Lisans Tezi

Hazırlayan

Azamat ASSANOV

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Mahmut AY

Ankara-2018

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ (KELAM) ANABİLİM DALI

Azamat ASSANOV

MATURİDİ DÜŞÜNCEDE ZULÜM KAVRAMI

YÜKSEK LİSANS

Prof.Dr. Mahmut AY

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ

Adı ve Soyadı

İmzası

1-

2-

3-

4-

5-

Tez Savunması Tarihi

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

Prof.Dr. Mahmut AY danışmanlığında hazırladığım “Maturidi Düşüncede Zulüm Kavramı(Ankara.2018)” adlı yüksek lisans tezindeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallarına uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

Tarih:

Adı-Soyadı ve İmza

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	iii
KISALTMALAR	v
ÖNSÖZ	vi
GİRİŞ	1
A. AMAÇ, YÖNTEM, KAPSAM ve SINIRLILIKLAR	4
1. Tezin Amacı ve Önemi	4
2. Kapsam ve Sınırlılıklar	5
3. Tezin Yöntemi	6
4. Maturidi’de Yorum Yöntemi	6
B. KAVRAMSAL ÇERÇEVE	9
1. Zulüm Kavramının Etimolojik Yapısı	9
1. a Sözlük Anlamı.....	9
1. b Terim/İstilahi Anlamı.....	11
2. Kavramsal Düzeyde Adaletin Karşıtı Zulüm.....	13
3. Türkçe’de Zulüm Kavramı.....	15
4. Kur’an Öncesi Arap Kültüründe Zulüm	18
5. Kur’an’da Zulüm Kavramının Kullanımı	19
6. Tefsirlerde Zulmün Yorum Biçimleri	21

I. BÖLÜM	
TEOLOJİK ANLAMDA ZULÜM	29
1. Şirk	29
2. İnkâr(Küfür	34
3. Nifak.....	40
II. BÖLÜM	
AHLAKİ BİR PROBLEM OLARAK ZULÜM.....	45
1. Maturidi’de Bilgi - Ahlak İlişkisi.....	48
2. Zulmün Toplumsal Yaygınlığı ve Toplumsal Çöküş.....	50
3. İlahi Adalet/Ahlak ve Hikmet	54
4. Zulmün Faili Olarak İnsan	59
III. BÖLÜM	
HAKKANİYET YOKSUNLUĞU OLARAK ZULÜM.....	65
1. Kelam’da “Hakk”ın ve “Adalet”in İlkeye Dönüşmesi.....	67
2. Maturidi’de Adaletin Temeli Olarak Hikmet.....	70
3. Hikmetin Karşıtı Olarak Zulüm	75
SONUÇ	79
KAYNAKÇA	81
ÖZET.....	86
ABSTRACT	88

KISALTMALAR

a.e. : Aynı eser

a.g.e. : Adı geçen eser

a.g.m. : Adı geçen makale

a.g.y. : Adı geçen yer

AÜİF : Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

AÜİFD : Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

bkz. : Bakınız

c. : Cilt

çev. : Çeviren

DEÜİFD : Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

DİB : Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları

mad : Madde

MÜİFV : Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı

s. : Sayfa

TDV : Türkiye Diyanet Vakfı

Ö. : Ölümü

Yay : Yayınları

ÖNSÖZ

Günümüzdeki insanların adaletli toplumda yaşamaları, hak ve hukuklarının korunması gibi konular hukuk alanının problemi olarak anlaşılrsa da, bu sorunlar dinin de önemli meselelerinden olduğu açıktır. Hatta dinin temel ilke ve prensiplerinden sayılmaktadır. Bu konuda Hüseyin ATAY'ın, “*İslam iyi insan projesidir*” tanımı yerini bulmaktadır. Küreselleşme zamanındaki insanların yaşamı için eski değerler(manevi dünya) gittikçe kopmaya ve kültürel yaşam bağları inceliip çözülmeye yol aldığını görmekteyiz.

Modern dünya, insanları eski doğal yaşam standartlarından çıkarıp, insanı bazı yönleri ile robot haline dönüştürerek, vicdansız makineye çevirmektedir. Yaşam kısır döngü şeklinde salt zamanla sistem arasından ibaret olmaya başladı. Her insanın kendi kendisine sorması gereken: “Ben kimim? Nereden geliyorum? Ne yapmam gerekiyor? Nereye gideceğim?” şeklindeki soruları artık hikmetsiz(anlamsız boş sorular) gibi görünmektedir. Müslüman kelamcılarının çoğuna göre, Allah'ın yarattığı her şeyin hikmeti, amacı ve gayesi vardır, alemde hiçbir şey boşu boşuna gelişi güzel yaratılmamıştır.

Bu fikri dini düşüncesinin temeli olarak kabul eden İmam Maturidi'ye göre yaratılış sisteminde temel kavram, “hikmet”¹ kavramıdır. Yürütmekte olduğumuz

---

¹ Maturidi'ye göre, Allah'ı hakkıyla bilen, O'nun her şeyden müstağni oluşunu, hükümlerini, sonra da kudretini, yaratmanın da emretmenin de O'na ait oluşu çerçevesindeki hâkimiyetini takdir eden kimse fiilinin hikmet dairesi dışına çıkma-

çalışmada insanın olumsuz temel karakterlerinden biri olan zulüm yapma eğilimine ilişkin Maturidi'nin(v333/944) görüşleri incelenecektir. Ama bu meseleyi İmam Maturidi adalet-zulm açısından değil, hikmet-sefeh bağlamında ele almaktadır. İslam düşüncesinde önemli bir yere sahip olmakla beraber, kendisi Maturidi kelam okulunun kurucusu kabul edilir. Dini düşünce sistemini rasyonel yorumlara tabi tutan, Kelamın kurucu iradelerinden biri olan İmam Maturidi'nin bu çalışmamızda bize teorik bir temel sunabileceğini düşünüyoruz.

“Maturidi Düşüncede Zulüm Kavramı” adlı tezimizin giriş bölümünde zulüm kavramının lugat ve ıstılâh anlamları ile bu kelimenin Kur'an öncesinde hangi anlamlara geldiği, zulüm ile yakın anlam ve zıt anlam alanına giren bazı kavramlarla anlam ilişkileri irdelenecektir. Birinci bölüm “Teolojik Anlamda Zulüm” başlıklı olup, Kur'an ayetlerindeki bu duruma ilgili İmam Maturidi'nin zulüm anlayışını açıklamaya çalışacağız. İkinci bölümü “Ahlaki Bir Problem Olarak Zulüm” şeklinde isimlendirerek, zulmün ahlak alanındaki temel problem olduğuna ilgili çalışmada bulunacağız. Üçüncü bölümde “Hakkaniyettin Yoksunluğu Olarak Zulüm” başlığında ele aldık. Bu bölümde adalet, hikmet kavramları üzerinden İmam Maturidi'nin anlayışını izah etmeye çalıştık.

Çalışmanın bu hale gelmesinde çok sayıda kıymetli hocalarımın ve arkadaşlarımın katkısı vardır. Öncelikle akademik usül'e ve bitmek tükenmek bilmeyen enerjiye sahip, tez danışmanı hocam Prof. Dr. Mahmut AY'a çok ufuklu ve sistematik

---

yacağını pekâlâ kabul eder; O ki zatı itibariyle hâkim, ganî ve alimdir. Ebu Mansur el-Maturidi, *Kitabüt-Tevhid*, çev: Bekir Topalioğlu, İsam yay, Ankara, 2015, s. 518.

derslerinden, çalışmamızın planının şekillenme süresinde göstermiş olduğu yakınlığına ve içten bağlılığına, yapıcı ve ufuk açıcı eleştirilerinden dolayı gerçekten müteşekkirim. Kelam alanında büyük emek harcamış, bilgiye vurgu yaparak bilimsel bir metodla Ankara Üniversitesinde Kelam ilminin kökleşmesinde önemli rol oynayan kıymetli hocam Prof. Dr. Hüseyin ATAY'a çok şey borçluyum. Bunun dışında kendi alanlarında çok değerli olan Prof. Dr. Ahmet AKBULUT'a, Prof. Dr. Muammer ESEN'e, Prof. Dr. İlhami GÜLER ve Prof. Dr. Şaban Ali DÜZGÜN'e hocalarıma teşekkür etmeyi borç bilirim. Bu çalışma süresinde cömertlikle bana vakit ayıran ve anlamlı eleştirilerde bulunan sevgili arkadaşlarım Abdulbasit ZAFER'e, Atakan KORKMAZ'a ve Abdul Raşit PUTHIYA'ya teşekkürlerimi sunuyorum.

GİRİŞ

“Maturidi Düşüncede Zulüm Kavramı” adlı bu çalışma dini düşüncede temel tartışmalarından biri “zulüm” kavramı hakkında İmam Maturidi’nin yaklaşımı ile ilgilidir. İslam denildiğinde, genel olarak ilkeler anlaşılır. İlkeler(*Kur’an’da*) de kendi aralarında bağlantılı olup, sistemli bir dünya görüşünü sunmaktadır. Bununla ilgili Hanifi Özcan: “Maturidi’nin topyekûn düşüncesini bir “sistem” olarak ele almak, ya da onu bir sistem olarak görmek demek; onun din alanındaki çeşitli görüşlerinin, belli bir amacı gerçekleştirmek üzere birbiriyle uyumlu ve birbirine bağlı bir örgü ve buna dayanan dini bir öğretiyi oluşturduğunu ileri sürmek demektir. Bu öğretinin temelinde birbirine sıkı sıkıya bağlı bir ilkeler bütünü yer almaktadır.”².

Bu çalışmanın farklı aşamalarında, bugünkü bizim için en temel sorunun dil sorunu olduğu düşünmekteyiz. Çünkü kavramlar her zaman sistem içerisinde anlamlar kazanır ve dolayısıyla kavramın anlamını isabetli olmaya yakın bir biçimde anlaşılır. Bu anlamda kelimelerin eski orijinal anlamlarının daha önemli ve sade bir mana taşıdığını söyleyebiliriz. Eski Arap dilinin bu açıdan Kur’an’la birlikte evrilerek, dönüşüm geçirdiğini söylemek mümkündür. Çünkü Kur’an hazır olan kelimelerin esas manalarına izafi anlam yükleyerek yeni anlamlar ortaya koymuştur. İlk nesillerin zihniyeti ile vahiy arasında bir bağlantı kurulmuştur. Yani vahiy ilk müslümanların kullandığı kelimelerden apayrı bir kelimelerle konuşmamış, ama 23 senelik vahiy dönemi içerisinde o

---

²Hanifi Özcan, *Matüridi’nin Düşünce Sisteminin Önemi*, Hikmet Yurdu Düşünce –Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi, İmam Matüridî ve Matüridîlik Özel Sayısı, Yıl: 2, S. 4 (Temmuz-Aralık 2009), s. 13-15.

toplumdaki mevcut dünya görüşüne müdahale etmiştir. Bu süreç içerisinde kelimeler daha geniş alanlara taşınarak, geniş manalar kazanmıştır. Bu konuyla ilgili önemli çalışmalardan biri Toshihiko Izutsu'nun "Kur'an'da Allah ve İnsan" adlı eseridir. Türkiye'de Kur'an'ı kavramlar ve anlamlar üzerindeki en önemli çalışmanın birisi Düccane Cündioğlu'nun "Kur'an'ı Anlamanın Anlamı" adlı kitabını görmek mümkündür.

Çoğu kez bütün sistemin, içinde bulundurduğu kelimeye etkisi o kadar kuvvetli olur ki kelime tamamen orijinal anlamını kaybeder ve yepyeni bir kelime olarak karşımıza çıkar. Bu hususta en göze çarpan örneklerden biri, küfür kelimesinin Kur'an'da uğradığı mana değişikliğidir.³

Dili kullanan ve yaratan insan zihniyeti olduğundan dolayı, kavram ile düşünce irtibatı anlam dünyamız için çok önemli unsurlardır. Hatta Kur'an evrensel mesaj dediğimizde aslında Kur'an anlamına işaret etmekteyiz. Asıl olan anlam ve anlama çabasıdır. Bu konuya Düccane Cündioğlu'nun, "*Kur'an'ı Anlamanın Anlamı*" adlı

---

³ "Küfür aslında birinin yaptığı iyiliğe veya verdiği nimete karşı kadir bilmeyip nankörlük etmek demektir. Teşekkür anlamındaki şükür'ün tam karşıtıdır. Fakat kelime İslam teolojisi sınırı içinde kalınca çok özel bir anlam kazanır. Arap dili evriminin, Kur'an çağında Tanrısal vahiy tarafından kullanılan bu kelime, İslam öncesi dilden alınarak Allah'a iman merkezi etrafına dizilen çok önemli bir düşünce alanına getirilmiştir. Ve bu kelime ile Allah arasında çok sıkı bir direkt temas kurulmuştur. Bu dar semantik alanda artık küfür, basit bir nankörlük hareketi değildir. Evet, nankörlüktür ama Allah'a karşı, daha doğrusu Allah'ın yaptığı iyiliğe, O'nun verdiği nimete karşı nankörlük. Bu bize kefare ve bunun kökü "kufr" fiilinin nasıl yavaş yavaş orijinal anlamı olan nankörlük manasını kaybederek git gide inanmama anlamına doğru kaydığını gösterir. Hz.Muhammed'e vahyedilen Kur'an ayetlerinde artık kefare, şekere'nin zıddı değil, inanma anlamına gelen âmene fiilinin zıddı olmuştur". Toshihiko İzutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, çev: Süleyman Ateş, AÜİF Yay, Ankara, 1975, s.23-24.

kitabında: “Her dilde bu türden dil oyunları yapılmış ve sözcükler, sahip oldukları ilk ve basit anlamların çok ötesinde, hem de bazen asıl anlamlarını unutturacak kadar farklı istemlerin taşıyıcıları olmuşlardır. Sözcüklerde dile gelen bu çeşitlilik, hiçbir zaman bir dil için zaaf olarak görülmemiş, bilakis o sözcüklere yüklenen anlam zenginliğinin bir göstergesi olarak kabul edilmiştir.”⁴

Yukarıda zikredilen kelimenin anlam değiştirmesine bağlantılı olarak, şunu söyleyebiliriz: Zulüm aslında hak edilmeyen zarar, denge bozmak anlamlarına gelir. Hakkın tam verilmesi anlamındaki “*insaf*”ın karşıtıdır. Ancak bu kelime Allah’tan gelen vahiy ışığında özel anlam kazanmıştır. Bu kelime eski manalarından taşınarak insan ve Allah, insan ve nefis ilişkilerinde önemli bir kavram haline dönüştürülmüştür.

Kur’an’ın sunduğu anlamda *zulüm* eski anlamdaki basit bir zarar veya bozuluşun ifadesi değildir. Artık insan inancı ile fiilinin bozulması, haksızlığa uğratması(her şeyi yerinden değiştirmesi) hareketi olarak nitelenmiştir. Bu hem Allah’a, hem kendisine(nefsi), hem toplumuna karşı zarar vermek anlamlarına kaydığını gösterir. Kur’an ışığında zulüm kelimesi insafın zıddı değil, “her şeyi yerli yerine koyma” anlamındaki adaletin karşıtı olmuştur. Bu manada insaf kavramı da adalete yakın manaya taşındığını görmekteyiz.

---

⁴ Dücane Cündioğlu, *Kur’an’ı Anlamanın Anlamı*, Kapı yay, İstanbul, 1995, s. 50-51.

A. AMAÇ, YÖNTEM, KAPSAM ve SINIRLILIKLAR

1. Tezin Amacı ve Önemi

Zulüm kelimesi ve türevleri Kur'an-ı Kerim'de 300'den fazla ayette yer almaktadır. Bunun dışında buna yakın anlamdaş çok sayıda kelimeler vardır. Yani "zulüm" kelimesi, Kur'an'ın bir ilkesi(prensip) diyebileceğimiz, çok boyutlu bir kavramdır. Asıl konumuz bu kavram üzerindeki İmam Maturidi'nin anlayışını ortaya koymaktır. Kur'an hem bireyi, hem de toplumu uyarmaktadır. İnsanın özgür yaratıldığını açıkça söylemektedir, ama bu özgürlük sorumluluğun yokluğu anlamına gelmez. Hatta insanın tek sorumluluk taşıyan varlık olduğunu söyleyebiliriz. Kur'an'ın kullandığı halife kelimesi de buna işaret etmektedir.

Zulüm kavramı hakkındaki tartışmalar, Kelam alanında İnsan ve Allah bağlamında ele alınmıştır, bu konu insanın fiillerinin yaratıcılığı ve Allah'ın fiillerinin algılanması kapsamında izahlarda bulunmuşlardır. Bu anlamda Kelam ilmindeki her okulun farklı algılamalara sahip olduğunu söyleyebiliriz. İmam Maturidi açısından bu konu „hikmet-sefeh“(adalet-zulüm) olarak ortaya konulmuştur. İmam Maturidi açısından „hikmet“ temelli düşünce sisteminin ortaya çıkmasının nedeni, yine Allah'ın fiillerini algılama biçiminden kaynaklanmaktadır. Ayrıca konuya ilgili, Kelam alanında yapılmış müstakil bir çalışmaya rastlayamadık. Oysaki zulüm, insanların sürekli bahsettikleri bir konu olması yönüyle de önemli olduğunu vurgulamaktadır. Dolayısıyla bu anlamda haksızlık(adaletsizlik) anlayışını taşımaktadır.

Problemin bir başka önemli tarafı insanın zulm yapması ile alakalı olmaktadır. Yani insan çok farklı sebeplerden dolayı zulüm yapabilmektedir. Ortalıkta dolaşan bütün kötülükleri görüp, bunun sebebi olarak insanı değil, Tanrıyı tanımak veya Tanrı bunları yaratmaz demekle de iş çözüm bulamıyor. Bu düşünce, sadece Kelamcılar için değil, birçok filozof, ilim adamları için de bir problemdir.

Maturidi'nin düşünce sistemine göre insan her zaman meraklı yaşayan, hikmetli bir varlık olmaktadır. Etrafındaki olaylara ilgi duyar, onları anlamaya çalışan bir varlıktır. Bu ilgisi bazen kötülük doğurabilmektedir. Dolayısıyla insanın yapabileceği bütün olumsuz ve yaptırım gerektiren fiillere zulüm diyebiliriz. Bu anlamda konumuzun önemli olduğunu düşünmekteyiz. Tezde genel anlamda İmam Maturidi'nin “zulüm” anlayışına ilgili fikir ve görüşlerini ortaya koymaya ve onları değerlendirmeye çalıştık.

2. Kapsam ve Sınırlılıklar

Tezimiz üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümde zulüm kelimesinin sözlük ve terim anlamları verildi. Bu kelimeye yakın anlamda bazı kelimeler üzerinde duruldu. Kur'an öncesindeki zulüm kelimesinin kullanımını hakkında Arab şiirlerden yararlanarak farklı anlamlar bulmaya çalışıldı. Kur'an'da zulüm kelimesi ve müfessirlerin bu kelimeye verdikleri anlamlarını da mümkün olabildiğince vermeye gayret gösterdik.

Birinci bölümü “Teolojik Anlamda Zulüm” başlığında işledik. İtikadi anlamdaki zulüm, insanın kendi kendisine zulüm yapmasına yönelik boyutta olup, üç alt başlıktan oluşmaktadır. Bu ve diğer bölümlerde Maturidi'nin yorumu ve görüşlerinden yola çıkarak, bir ortak düşünce çizgisini belirlemeye çalıştık.

İkinci bölüm “Ahlaki Bir Problem Olarak Zulüm” başlığında ele alınmaktadır. Bu bölümde insanın ahlaki davranışı, sosyal zulüm ve yokoluşu gibi konular ele alınmaktadır.

Üçüncü bölümde ise, “Hakkaniyetin Yoksunluğu Olarak Zulüm” şeklinde isimlendirerek, adalet ve zulüm, adalet ve hikmet kavramları açısından incelemeye çalıştık.

3. Tezin Yöntemi

Maturidi düşüncesinde zulüm kavramına ilgili literatür verilerinin kendi arasında karşılaştırarak analitik bir yöntemle ele almaya çalıştık. Maturidi düşünce sistemini dikkate alarak, zulüm kavramının bu düşünce sistemi içerisindeki yerini tespit etmeye çalıştık.

4. Maturidi’de Yorum Yöntemi

On dört asırlık zaman içerisinde müslümanlar, Kur’an’a temel anlamda iki türlü yaklaşımda bulunmuşlardır. Birisi ilk nesillerin(*sahabe ve tabiin*) getirdiği Kur’an’ı açıklama metodu olarak *rivayet tefsiri*(rivayet esaslı yorum). İkincisi sonraki müslüman entellektüelleri tarafından yapılmış, Kur’an’ın zaman ve mekandan bağımsız bir metin olduğunu göstermeye çalışarak geliştirdiği *dirayet tefsiri* veya *te’vil*(vahiy ve akıl uyumundaki yorum)⁵ metodudur.

---

⁵ Ebu Mansur el-Maturidi, *Te’vilatü-l Kur’an*, çev: Bekir Topalioğlu, ed: Yusuf Şevki Yavuz, Ensar Vakfı, İstanbul, 2015, c: I, s. 29.

Bunun için İmam Maturidi kendi tefsir kitabını “*Te’vilatu-l Kur’an*” veya “*Te’vilatu-l Ehlü-s Sünnne*” diye isimlendirmiştir. Kendisi tefsir yerine *te’vil* terimini kullanmış ilk müfessirlerden kabul edilir. Fakat bu tefsir kitabı tamamen dirayet esaslı değildir. Bazı ayetlerin açıklamalarında rivayetlere de yer verilmektedir, ama rivayetlerin isnadı veya kaynakları hakkında bilgi verilmemektedir.

İmam Maturidi tefsir ile *te’vil* arasındaki farkı şöyle açıklamaktadır: “Tefsir ashaba, *te’vil* ise alimlere ait bir iştir. Bunun anlamı şudur ki sahabe-i kiram çeşitli meclislerde bulunmuş, birçok olaya şahit olmuş ve Kur'an'ın hangi olgu veya konu hakkında nazil olduğunu bilmişlerdir. Onların ayeti tefsir edişleri büyük önem arz etmektedir, çünkü onlar, olup biteni görmüş ve olaylarda hazır bulunmuşlardır. Zaten ayetten kastedilen de budur. Burada ilahi beyanın neyi amaçladığını bilmek bir şeyi görmeye benzer ki bu husus, işin iç yüzünü bilenden başkası için mümkün değildir. *Te’vile* gelince, bu kelimenin anlamı bir hususun varacağı nihai noktayı açıklamaktan ibarettir. *Te’vil* “ale-yeûlu” kökünden alınmıştır, “rücû eder, şu sonuca varır” anlamındadır.”⁶

Bunun devamında İmam Maturidi *te’vile* daha açıklık getirerek, şöyle der: “*te’vil* yönteminde tefsirde olduğu kadar şiddetli bir sakındırma gündeme gelmez, çünkü bunda Allah adına açıklama yapmak gibi bir durum yoktur, zira kişi murad-ı ilahiden haber vermemekte ve “Allah bu beyanı ile şunu murad etti”, yahut da “şunu kastetti” dememekte, sadece şöyle bir ifade kullanmaktadır: Bu ilahi beyan şu ve şu anlamlara

---

⁶ Maturidi, *Te’vilat*, c: I, s. 29.

yönelik ihtimaller taşımaktadır, benim bu söylediklerim insanoğlunun dile getirebileceği hususlardandır, Kur'an'ın içerdiği hikmeti bilen sadece Allah'tır.”⁷

Bu ayırımı yapmakla İmam Maturidi genel olarak te'vili yorumcunun ayete yüklediği, teklifte bulunduğu ve dolayısıyla anlatmak istediği anlatımlarından ibaret olup, Tanrı'nın murad ettiğini değil, muhatabın tahmin ettiği yorumları ortaya koyma çabası olduğu anlaşılmaktadır. Bunun için te'vil yapma faaliyetleri bütün ehliyetli alimlere açıktır⁸. Kur'an'ın evrensel bir kitap olmasının temeli de bu anlama gelmektedir. Dolayısıyla tek(tarihsel) yoruma sabit kalmayıp, Kur'an'ın anlam felsefesinden veya Kur'an'ın muradına yönelik yorumlardan söz etmek gerektiği fikiri ortaya çıkıyor.

---

⁷ Maturidi, *Te'vilat*, c: I, s.30.

⁸ A.M. Ahmad GALLİ, *Maturidi Tefsirinin Bazı Yönleri*, çev: Hanifi Özcan, *DEÜİF Dergisi* IV, s. 468.

B. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1. Zulüm Kavramının Etimolojik Yapısı

Zulüm, Kur'an-ı Kerim'de yaklaşık 300'ye yakın yerde z.l.m kök harflerinden türetilmiş şekillerinde kullanılmıştır. "Zulümât" kelimesi ve türevleri ise, 15 sûre, 24 ayette tekrarlanmıştır. Bu kavram mecazi ve izafi manada *nur/aydınlık* kelimesinin karşıtı olan "karanlık" anlamında kullanılmıştır.

1.a Sözlük Anlamı

Zulüm kelimesi z.l.m kökünden türeyen mastar isimdir. Bazı dilcilere göre(z.l.m) kökünün iki asıl manası vardır. Bunların birincisi zulmet, 'nurun gitmesi, yok olması, yani karanlık' anlamındadır. İkincisi ise zulümdür. Bu da 'bir şeyi konulması gereken şeyin dışına koymak'⁹ anlamına gelmektedir.

Birinci anlamdaki manayla ilgili olarak, kötü olaylarla dolu gün için "يوم مظلوم" ve rahatsız edici bir gece için "ليلة ظلماء" tabirleri kullanılmaktadır¹⁰.

Zulüm kelimesinin asıl anlamı ise "bir şeyi kendisine ait olan yerden başka yere koymak" anlamına gelmektedir¹¹.

Bir şeyin kendisine ait olmayan yere konması demek, o şeyi noksan yapmak, eksik yapmak anlamlarına gelir.

---

⁹ İbn Manzur, *Lisanü'l-Arab*, Beyrut, 1955, c: XIII, s. 373; İbn Faris, *Mu'cemü Mekayisi'l Lüğa*, Kahira, 1948 c: III, 468; Cevheri, *es-Sihah Tâcu'l-Luga ve Sihahi'l-Arabiyye*, Beyrut, 1979, c: V, s. 1977.

¹⁰ İbn Manzur, *a.g.e*, c: XIII, s. 377; İbn Faris, *a.g.e*, c: III, 468.

¹¹ İbn Manzur, *a.g.e*, c: XII, s.373; İbn Faris, *a.g.e*, c: III, 468.

İbn Manzur(ö.711/1311) zulüm kelimesinin açıklamasını şöyle vermektedir: “Zulmün asıl anlamı eziyet etmek, sapmak ve haddi aşmak olduğunu beyan etmiştir.”¹²

Literatürde zulüm ile aynı veya eş anlamlı kavramlardan da söz etmek gerekir. Bunlardan:

Cevr kelimesi “bir şeyden meyletmek, yoldan sapmak, doğru yoldan çıkmak ve haktan uzaklaşmak” gibi anlamlara gelmektedir. Bu bağlamda *cevr* zulüm kelimesinin asıl anlamı değil, anlamdaşı¹³ olmaktadır.

Cevr, “hüküm ve yönetimde doğruya aykırı hareket etmek”tir. Doğrudan ayrıldıkları zaman, "*care'l-hakimu fi hükmihi ve's-sultanu fi siretihi*"- “hakim hükümünde ve sultan da davranışında doğruya aykırı hareket etti” demektir. Zulm ise, ister sultandan, ister hakim ya bir başkasından gelsin, “hakk edilmeyen ve bir suça karşılık olmayan zarar”dır¹⁴. Nitekim, dirhem ve dânik hakkında sultanın sözünde durmaması, zulm diye isimlendirilir, *cevr* diye isimlendirilmez. Bunu zor(güç) kullanarak ya da adaletten ayrılarak yapması durumunda, bu yaptığı *cevr* diye isimlendirilir. Bu son derece açıktır. Asıl anlam itibariyle zulüm, “hakkın eksik verilmesi”, *cevr* ise “hakktan sapılması”dır. Böylece zulüm kelimesinin zıddı, “hakkın tam olarak verilmesi” anlamındaki “*insaf*”; *cevr* kelimesinin zıddı ise “hakka yönelmek” anlamına gelen “*adalet*” olmaktadır¹⁵.

Zulmün anlamdaşı olarak kullanılan bağy kelimesi.

---

¹² İbn Manzur, *a.g.e*, c: XII, s. 374-375.

¹³ İbn Manzur, *a.g.e.*, c: IV, s. 153.

¹⁴ Ebu Hilal el-Askeri, *El-Furuq fi'l-Luğa*, İşaret Yay, İstanbul, 2009, s.340.

¹⁵ el-Askeri, *el-Furuq*, s. 341.

Bağy kelimesinin anlamı ise “hakkı olmayan bir şeyi zor kullanarak almak, başkasının hakkına saldırmak, hakka tecavüz etmek ve ihtirasla talep etmek¹⁶”. Kelimenin Arab dilindeki anlamı “şiddetli istek”tir. Bu kelime de zulüm kelimesinin anlamdaşdır¹⁷. Bu bağlamda bağ kavramı zulmün anlamına yakın bir anlam taşır, bu da “bir kimseyi hakkından mahrum ederek ve adaletsizce davranmak” demektir.

Ragıb el-İsfehâni(ö.502)’ye göre zulüm kelimesinin asıl anlamı, “hakka tecavüz etmek” demektir. Bu tecavüz az da olsa, çok da olsa “zulüm” kelimesi ile ifade edilir. Bu sebeple büyük günahlar için de, küçük günahlar için de zulüm kelimesi kullanılır¹⁸.

1.b Terim/ İstılahi Anlamı

Sözlükte “*bir şeyi ona ait olmayan yere koymak*” anlamındaki zulüm din, ahlâk, hukuk gibi alanlarda terim olarak “belirlenmiş sınırları çiğneme, haktan batıla sapma, kendi hak alanının dışına çıkıp başkasını zarara sokma, rızasını almadan birinin mülkü üzerinde tasarrufta bulunma, zorbalık”, özellikle de “güç ve otorite sahiplerinin haksız ve adaletsiz uygulama” gibi anlamlarda kullanılır. Aynı kökten mazlime(çoğulu mezâlim) “zalimin elinde bulunan başkasına ait nesne” demektir. Zulümden şikayetçi olmaya tazallüm, zulme katlanmaya inzilam denir¹⁹.

Zulüm kavramı şemsiye kavramlardan biridir. Şirk, küfür ve nifak gibi pek çok kelimeler zulüm şemsiyesi altında bulunmaktadır. Bu anlamda zulüm olumsuz

---

¹⁶ el-Askeri, *el-Furuq*, s.342.

¹⁷ el-Askeri, *el-Furuq*, s.342.

¹⁸ Ragıb el-İsfehâni, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, Beyrut, 1978, s. 315.

¹⁹ Mustafa Çağrıç, “zulüm” mad, *TDV Ansiklopedisi*, İstanbul, 2013, c: 44, s.507.

nitelenmiş çok kavramları da içine alan kavram olarak bilinmektedir. Başka bir ifadeyle, her türlü hakkı sahibine vermeyen insan zulüm yapmış ve sebeple de zalüm olunur.

Şirkin, Kur'an'da en büyük zulüm olarak nitelendirilmesini Fahrüddin er-Razi(ö.606/1209) tefsirinde şöyle izah etmektedir: “Zulüm, yerinde olmayan, kendisinde ne ilmen ne de tıbben herhangi bir fayda bulunmayan, hiçbir zararı defetmeye vesile olmayan ısrar demektir. Musa(a.s)’ın kavmi buzağıya tapmak suretiyle kendi nefislerine zarar vermiş oldular. Çünkü ebedi zarara götüren şey, en büyük zulümdür. İşte bu sebepten ötürü şirk en büyük zulüm²⁰dür.”²¹ Çünkü şirk koşan kimse ilah olma özelliği olmayan bir varlığı, ilah konumuna koymaktadır.

Elmalılı Hamdî Yazır ise, zulmü şu şekilde tarif etmiştir: “*Zulüm, hakkı tecavüz edip, hakkı yerinin dışına koymaktır.*”²²

Buradan hareketle “zulüm” genel olarak hak ve adalet sınırlarını aşmak, haklara tecavüz etmek, eşyayı layık olmadığı yere koymak, işi ehli olmayanlara vermek, dengeyi bozmak, yaratana tanımamak, insan olmanın hikmetini idrak etmemek, sınırları çiğnemek gibi çok geniş anlamlarda kullanıldığını söyleyebiliriz. Bu manaları maddeler halinde sıralayacak olursak beş başlık altında toplamak mümkündür:

- a) Bir şeyi kendi yerinden başka bir yere koymak
- b) Haddi aşmak

---

²⁰ 31/Lokman suresi/13.

²¹ Fahrüddin er-Râzî, *Mefatihül-Ğayb*, çev: Suat Yıldırım, Lütfullah Cebeci, Sadık Kılıç, Sadık Doğru, Akçağ yay, Ankara, 1988, c: III, s. 6.

²² Elmalılı Muhammed Hamdî Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Azim Dağıtım Yay, c: I, s. 322.

- c) Doğru yoldan sapmak
- d) İşkence ve eziyet etmek
- e) Haksızlık yapmak

2. Kavramsal Düzeyde Adaletin Karşıtı Zulüm

“A.d.l” kökünden türemiş adalet kelimesi, zulüm kelimesinin zıddı olup, “bir şeyi yerli yerine koymak” manasına gelir. Adalet kelimesi, genellikle düzen, denge, denklik, eşitlik, dürüstlük, tarafsızlık, doğru yolu izleme, gerçeğe uygun hükümde bulunma gibi anlamlarda kullanılmaktadır.

Kur’an’da, “*Şüphesiz ki Allah, adaleti ve ihsanı emreder*”²³ - buyurulmaktadır. Bu ayette kullanılan adalet kelimesi, eşit davranmak, herkesin hakkını vermek ve ölçülü davranmak manalarına işaret etmektedir²⁴. Bunun da ötesinde adaletin genel anlamda İslam’ın da en temel esası olduğunu söylemek de mümkündür.

Adaleti İslam kelimasında temel esaslarından biri olarak belirleyen Mu’tezile ekolü olmuştur²⁵. Terim olarak adalet, düzenli ve dengeli davranma, her şeyin ve her-

---

²³ 16/Nahl/90.

²⁴ *Kur’ân-ı Kerim ve Açıklamalı Meali*, haz: Ali Özek, Hayreddin Karaman, Ali Turgut, Mustafa Çağrııcı, İbrahim Kâfi Dönmez, Sadreddin Gümüş; TDV Yay, Ankara, 1993, s. 276.

²⁵ Mutezile adalete çok önem vermiştir. Bu sebeple, daha önce de belirttiğimiz gibi “*adliyye*” ve “*Ashâb al-Adl*” isimleriyle de anılmışlardır. Mutezile’nin adalete önem vermeleri şöyle fikirler yürütmeleri neticesinde vuzuha varmıştır: İnsan hürdür. İnsan kendi fiilini kendisi yapar. Allah kullarına bir şeyi yapıp yapmama gücünü vermiştir.

kesin hakkını verme, haksızlıklardan uzaklaşarak orta yolu tutma, bir şeyi yerli yerine koyma, insaf ve eşitlik manalarını içine alan bir terimdir. Kur'an açısından bakıldığında adaletin ölçüsü olarak hakkaniyet görünmektedir. Yani adaletin kendisi hakka(hakikate) uymakla sağlanır. Bu durum objektif(tarafsız) bir durum olmakla beraber, aynı zamanda sabit bir ilkedir.

Kur'an'a göre hak ve adalet birbirini tamamlayan, bir çerçevede dolaşan iki esas olarak gözükmektedir. Kur'an, Cenabı Hakk'ın ahirette hiçbir haksızlığa yer verilmeyecek şekilde adil hükmedeceğini ve O'nun bu vaadinin kesin olduğu beyan etmektedir: *"Biz ise, kıyamet günü adaletli teraziler koyarız; hiçbir kimseye zerre kadar zulmedilmez. Bir hardal tanesi ağırlığında bile olsa, onu getirir, koruruz. Hesapçı olarak da biz yeteriz."*²⁶; *"Yer, Rabbinin nuruyla parlamıştır; kitap konmuş, peygamberler ve şahitler getirilmiş ve hiçbir haksızlığa uğratılmadan aralarında hak ile hüküm verilmektedir."*²⁷

Şimdi adalet terimine büyük dilbilgini, İsfehani'nin verdiği tarifi üzerinde duralım. İsfehani'ye göre: "Adalet, borcunu vermek, alacağını istemektir. Görevini yerine

---

Eğer insan her hangi bir şeyi yapmak hürriyetine sahip değilse, o insanın işlediği kötü veya iyi amellerden dolayı ceza veyahut sevap görmesi manasız olur. Eğer Allah insanları muayyen fiilleri yapmağa zorlamış farz edilirse, Allah'ın o fiillerden dolayı bir insanı cezalandırması zulüm olur. Halbuki Allah adildir; kullarına hiçbir şeyde haksızlık etmez. O halde, Allah'ın bu adaleti icabı insanların irade hürriyetinin bulunması da lazımdır. İrade hürriyeti bulunmayan bir insanın sorumlu tutulması, Allah'ın hikmetine ve adaletine asla yakışmaz. Kemal Işık, *Mutezilenin Doğuşu ve Kelami Görüşleri*, AÜİF Yay LXXVI, Ankara, 1967 s. 69.

²⁶ 21/ Enbiya /47.

²⁷ 39/ Zümer /69.

getirmek ve hakkını almaktır.”²⁸ Yani yaşam ilkesi adalet, insanlığın ve İslam’ın hedefi olmaktadır. Ancak uygulamada ve davranışlarda, her zaman ve her yerde adaleti temin edip etmemek esas önemli bir problem olarak ortaya çıkmaktadır.

İslam düşüncesine göre bu meselede iki ayırım vardır: birincisi akla dayalı ve sabittir(devamlıdır). Bu kategorideki davranışlar zaman ve mekana bağımsız bir şekilde adil ve güzel bulunmaktadır. Örnek olarak, iyilikle karşılık vermek, zarar vermeyene zarar vermemek gibi şartlardır. İkincisi esas ise, kanun ve kaideye dayanmaktadır. Dolayısıyla izafidir ve zaman içerisinde değişebilmektedir(uygulamada değişim yapılabilir). Bu tür adalet, bazen mukabele etmek, tecavüzü aynı şekilde karşılamak olabilir. Ayrıca kısas, diyet, tazminat ve misilleme de bu kategoriye giren örneklerdir²⁹.

Adalet genel olarak şu anlamlara gelir: hakkını vermek, eşit davranmak, denk tutmak, doğrultmak, düzeltmek, doğruluk, haksızlıktan uzak durmak, tam düzgünlük, istikâmet, insaf, hakkaniyet, doğru hüküm vermek bunlardan mahrum olmak veya yoksun olmak zulümdür.

3. Türkçe’de Zulüm Kavramı

Türklerin İslamiyeti kabul etmesinden sonra, Arapça asıllı pek çok kelime Türkçeye girmiştir. Bunların içinde söz konusu ettiğimiz olan, “zulm”, “zulmet” kavramları da bulunmaktadır. Bu kavramlar canlılığını sürdürmektedir ve hâla anlam/mana çerçevesini korumaktadır.

---

²⁸ İsfehâni, *el-Müfredat*, s. 119.

²⁹ Mustafa Çağrı, “adalet” mad, *TDV Ansiklopedisi*, İstanbul, 1988, c: I, s.341.

Zulüm kelimesine, Türkçe'de en başta „*haksızlık*“ anlamı vermekle birlikte, eziyet, işkence, cefa, cevr gibi anlamları da içermektedir. Zulme aynı zamanda acımasız olarak kötülük etmek, hak edene hakkını vermemek, adalete uymayan hareket, haksız iş, güçlü bir kimsenin yasaya veya vicdana aykırı olarak başkasını uğrattığı kötü durum, bir şeyi yerinden başka bir yere koymak³⁰ gibi manalar da verilmektedir. Türkçe sözlüklerde „zulüm“ kelimesi ve bu kelimeye yakın manalı anlamdaş bütün kelimeler insana ve insanın diğer bütün canlılarla ilişkileri bağlamında kullanılmaktadır. Yani bir insanın yapmaması gereken şeyi yapmasının veya yanlış hareket etmesinin ifadesi olarak zikredilmektedir. Ancak merkezi anlam „haksızlık“ şeklinde karşımıza çıkmaktadır, bu da insanın maddi ve manevi hakları ile ilgilidir. Bunun için Türkçe kullanımda zalim denildiğinde, insanı döven, hakkını vermeyen, öldüren, gaspeden kimse anlaşılmaktadır. Allah'ı inkar eden, şirk koşan veya insanın inancına yönelik anlamında zalim denilerek kullanılması yaygın değildir. Türkçe'de zulüm ve ona anlamdaş kelimelerin kullanımlarına bakıldığında daha ziyade hukuki bir anlam alanı ile ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Bunun yanında vicdanın karşıtı olarak da kullanılmaktadır. Bütün bunlarda hukukilik ön plana çıkmaktadır. Şu halde zulm ve türevlerinin türk kültürü içerisinde teolojik çağrışımı değil de hukuki çağrışımı daha güçlüdür.

---

³⁰ Şükrü Haluk Akalın, *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu yay, Ankara, 2010, s.2663; Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, Birlik Yay, Ankara, 1982, s.1073; Ferit Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lüğat*, Aydın Kitabevi, Ankara, 1970, s.1433-1434.

4. Kur'an Öncesi Arab Kültüründe Zulüm

Kur'an öncesi Arab toplumunda genel olarak bu kelimenin insana eziyet etmek, dövmek, cezalandırmak, öldürmek, kötülük yapmak, acımasızlıkla karşılık vermek, ihanet etmek anlamlarında insaf ve adaletin zıddı olarak kullanıldığını söylemek mümkündür³¹.

Hatta Kuran öncesinde bu kelime ağırlıklı olarak insani ilişkilerle ilgili kullanılmıştır. Bununla birlikte sebep olmayan, hayat veya yaşam belirtisi olmayan yere kuyu kazmak, sel sularının çukurlar kazmasına, dişi devenin hamile iken kesilmesine, herhangi bir hastalığı olmaksızın deve kesildiği takdirde v.s tabiata ilgili durumlar ve insanın doğayla ilişkileriyle ilgili mecazi anlamlarda da kullanılmıştır. Örneğin, erken sağılan süte de “zalime“ denildiği ifade edilmektedir³².

Bu kelime İslam öncesi Arab kültüründe Kur'an'da kullanıldığı gibi Allah-İnsan ilişkisi veya insanın kendi nefesine zulüm etmesi şeklindeki anlamlarda kullanılmamıştır. Kur'an bu kelimeye izafi anlam yükleyip, insani ilişkilerden Allah-İnsan ve İnsan-Benlik boyutlarında da kullanarak kelimeye zengin anlamlar katmıştır.

Kamu hukukunun geçerli olmadığı, kabileler arası iktidar ilişkisine ve güce dayalı bir anlayışa sahip olan, İslam öncesi Arab zihniyetinde zulmün doğal karşılanması gibi bir durum da söz konusudur. Araplarda başı darda olduğu kendisine veya kabi-

---

³¹ İsmail Karagöz, *Kur'an'a Göre Zulüm Açısından Allah ve İnsan*, Çelik Yay, İstanbul, 1996, s.81.

³² Ebu Abdullah Muhammed b Ahmed el-Kurtubi, *el-Câmiu Li Ahkâmi'l-Kur'an*, çev: M.Beşir Eryarsoy, Buruc yay, İstanbul, 2002 c:I, s.595.

lesine sığınan bir yabancıya emân verme³³, yani onu mütecevizlere karşı himaye etme adeti olmakla birlikte genel olarak kabile mensupları, başkalarına kan bakımından uzaklığı nispetinde acımasızdır. Nitekim bir bedevi çölde karşısına çıkan bir insanı öldürmüyorsa, bu davranışı, onun insanlık değerine verdiği önemden değil, maktulün kabilesinin intikam alma girişiminden korkmasındandır. Onun gözünde, başka insan ve varlıklar, kendisine fayda sağladıkları oranda değerlidir³⁴.

Baskın ve talanlarda ele geçirilen mal ve canları, meşru bir mülk kabul eden, ilkel bir zihniyet için bu durum pek de garip değildir. O dönemlerin ünlü şairlerinden Züheyr(ö.608)'in söylediği şiirde zulmü meşru gösteren şu sözleri bulmak mümkündür:

“Cesurdur, zulme uğrasa derhal zulümle karşılık verir;

Zulme uğramadığında ise kendisi zulmeder³⁵”.

Başka bir beytinde ise Züheyr şu ifadelerle yer vermektedir:

“Kim kendi havuzunu (vatanını, namusunu)silahlı ile savunmazsa, havuzu yıkılır.

Kim de düşmanlarına acımasız davranmazsa zulme uğrar³⁶”.

Gücü yeten kişi veya kabile zulmeder, etmelidir. Zulmetmiyorsa, kendisine zulmedilir demekle o günkü toplumda zorbalığın, kuvvetin, gücün hüküm sürdüğünü görebiliyoruz. Bu zulüm anlayışı kabilecilik yaşamın temelinde olduğunu da söylemek mümkündür. Haklı ve haksızlık sadece kabile açısından değerlendirilir. Bu anlayış hem

---

³³ “*eman vermek, güvenlik altına almak*” manasına gelmektedir. Ayrıca bkz: Adem Apak, *İslam Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*, Ensar neşriyat, İstanbul, 2014, s.126.

³⁴ Apak, a.g.e, s.126-127.

³⁵ Şerafettin Yaltkaya, *Yedi Askı Arap Edebiyatının Harikaları*, Ankara Okulu yay, Ankara, 2004, s.61, beyit: 38.

³⁶ Yaltkaya, *Yedi Askı*, s. 63, beyit 56.

koruma, hem savunma amaçlı bir çöldeki insanların yaşam modeli olarak yaygınlaşmıştır.

Kabileler arasındaki kan davası asırlarca devam ediyordu. Çöl Arapları bazen birkaç nesil boyu devam eden ve binlerce kişinin ölümüne sebep olan intikam için savaşmışlardır. Belki de bu savaşlar sadece bir şahsın öcünü almak için yapılmıştır³⁷. Bu durumda hac ve ticaret gibi zorunlu faaliyetleri yapabilmek için güvenli zaman dilimine ihtiyaç olduğu için haram aylar(*Zilkâde, Zilhicce, Muharrem, Receb*) adeti³⁸ uygulanmıştır. Bu aylarda Araplar hac ve umre için Kabe'yi ziyarete giderler, Kabe'ye saygı için senede 4 ay savaşı ve intikama yasak etmişlerdi. Zulme karşı olmak amacıyla Mekke'de "*Hilfu'l-Füdûl*" isminde bir cemiyet kurulmuştur.

5. Kur'an'da Zulüm Kavramının Kullanımı

Kur'an'da zulüm kelimesi 58 surede, 289 yerde z.l.m kök harflerinden türetilmiş *mazlum, zâlim, zâlimin, zâlimun, zâlimî, zalûm, zallâm, zulm ve ezlamu* şekillerinde kullanılmıştır. Bunlardan:

- 43 ayette Allah'ın insana zulmetmemesi,
- 2 ayette insanların Allah'a zulmedememesi,
- 195 ayette şirk, nifak, küfür, isyan gibi teolojik meseleler,
- 27 ayette mü'minlerin zulm filleri ve davranışlarından bahsedilmektedir,

---

³⁷ Apak, a.g.e, s. 133.

³⁸ Apak, a.g.e, s. 136.

- 1 ayette bahçenin zulmetmemesi, mahsülünde eksiklik vermeyeceğine(nimetten eksiltmemek anlamında) ilgili(18/33),
- 21 ayette insan iradesinin başka insana zarar yapabileceği hakkında beyan edilmiştir.

Türkçe Kur'an meallerinde bu kavramın yerine “haksızlık”, “kötülük yapmak”, “yazık etmek”, “eksik yapmak”, “ziyana sokmak” ve “ziyana uğratmak” gibi ifadeler kullanılmıştır³⁹.

Zulümat kelimesi ve türevleri ise, 15 surede, 24 ayette tekrarlanmıştır. Bu kavram mecazi ve izafi manada “nur” kelimesinin karşıtı olan “karanlıklar” anlamında kullanılmıştır. Ayrıca zulümat, sapkınlık, yolsuzluk, şek ve şüphe⁴⁰ anlamlarına da gelmektedir. “*O Allah ki sizi karanlıklardan aydınlığa çıkarmak için size merhamet etmekte*⁴¹ ...” ayetinde olduğu gibi “nur” ise, aydınlık, hidayet, iman ve doğru yol anlamındadır. “Nur” kelimesi tekil, “zulümat” ise çoğul olarak kullanılmıştır. Kur'an'da bunun dışında bu kelimeye anlamdaş çok kelimeler bulunmaktadır.

---

³⁹ bkz: Süleyman Ateş, *Kur'an-ı Kerim ve Yüce Meali*, Kılıç kitabevi, Ankara, 1980; Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, sad: İsmail Karacam, Emin Işık, Nusrettin Bolelli, Abdullah Yücel, Nedim Yılmaz, Feza Gazetecilik A.Ş., İstanbul, 1993; Hüseyin Atay, Yaşar Kutluay, *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı (Meâl)*, DİB, Ankara, 1961.

⁴⁰ Ebû Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Taberi Tefsiri*, terc: Kerim Aytekin, Hasan Karakaya, Hasar yay, İstanbul, 1996, c:3, s.21.

⁴¹ 33/Ahzab/43.

6. Tefsirlerde Zulmün Yorum Biçimleri

Öncelikle z.l.m kelimesi Kur'an dilinde farklı anlamlarda kullanılmış olması dolayısıyla Kur'an yorumcuları tarafından da farklı biçimlerde anlaşılmıştır. Kur'an yorumcuları *zulüm* kavramına genel olarak "bir şeyi kendine ait olan yerinden başka bir yere koymak, haddini aşmak, noksan etmek, hakkı menetmek, hükümlere tecavüz etmek, doğru yoldan sapmak" şeklinde yorumlanmışlardır.

Büyük müfessirlerden biri olan, Taberi'ye göre, *zalim, sınır aşan, haddi aşan kimsedir*⁴², Kurtubî ise, *zulmü Allah'ın hükümlerine tecavüz etmek*⁴³ ve *şirk(Allah'a ortak koşmak)* şeklinde anlamıştır. Zulüm terimi Kur'an'ın pek çok yerinde yaratılış düzeninin bozulmasına işaret etmektedir. Bu bağlamda denge bozmaya, doğal tabiatı değiştirmeye yönelik bütün fiiller insan ait olduğu ve Allah'ın bu anlamda asla zulüm yapmayacağını açıkça belirtilmektedir. Buradan hareketle Kur'an ayetlerini üç sınıfta incelemek mümkündür⁴⁴.

- ***Allah insan ilişkisinde zulmün failinin insan olması. İnsan ile Allah arasındaki zulüm meselesi.*** Kur'an'da Allah insan ilişkisi kapsamında söz konusu edilen zulüm insanın imanının bozukluğuna veya insanın Allah ile doğru bir ilişki kuramaması anlamındadır. Bu açıdan bakıldığında zulüm kavramı: *şirk(, küfür, nifak, fışk(itaatsız), isyan(hüküme aykırı davranmak)* gibi insan eylemlerine tekabül etmektedir.

---

⁴² et-Taberî, *Taberî Tefsiri*, c: I, s.187.

⁴³ el-Kurtubi, *el-Camiu*, c:18, s.156.

⁴⁴ *Dini Kavramlar Sözlüğü*, Yayına hazırlayan: İsmail Karagöz, DİB yay, Ankara, 2006, s.719.

- ***İnsan ve içinde yaşadığı çevre ile ilişkisi kapsamında söz konusu edilen zulüm.*** Müfessirler bu konu hakkındaki ayetlere haksızlık⁴⁵, başkasının mülkünde ve hakkına tecavüz etmek gibi anlamlar vermişlerdir. Kur'an'da, melekler Allah'a insanın bozgunculuk yapacağını ve kan akıtacağını söylemektedir⁴⁶, diğer bir ayette ise insanın zalim ve cahil olduğu bildirilmektedir⁴⁷. İnsanın yaşadığı topluma karşı zulüm yapması genel anlamda hakka tecavüz etmek manasındadır. Bu durum insanın kötülük yapma eylemine ve doğal karakterine işaret etmektedir.
- ***İnsanın kendi nefesine zulüm etmesi.*** Kur'an'da insanın kendi kendine zulüm ettiğinden söz edilmektedir⁴⁸. Bu kapsamda Kur'an'da insanın çok aceleci olduğu⁴⁹, çok nankör olduğu⁵⁰, cahil(bilgisiz) olduğu⁵¹, heves ve arzusuna düşkün olduğu⁵² ve çok sabırsız davrandığı ve başka nitelikleri sıralanmaktadır.

Kur'an bazı toplumların kendi davranışları yüzünden helak edildiğini haber vermektedir. Kur'an kıssaları olarak da bilinen bu olaylarda toplumlar kendi kendilerine zulm ettikleri için helak edilmişlerdir. Bazı kavimlerin yokoluşunu beyan eden ayetlere bakıldığında, peygamberlerin o kavimleri uyarmasına rağmen, yaptıklarından dolayı haddi aşarak helak oldukları görülmektedir. Helak olan bu toplumlara ilgili söz konusu edilen ayetler bütünü sonunda şöyle bir ifadeye yer verilmektedir: “Allah onlara

---

⁴⁵et-Taberî, *Taberî Tefsiri*, c: III, s.237.

⁴⁶ 2/Bakara/30.

⁴⁷ 14/İbrahim/34; 33/Ahzab/72.

⁴⁸ 3/Alî İmran/117; 16/Nahl/118; 11/Hud/101.

⁴⁹ 17/İsra/11; 21/Enbiya/37.

⁵⁰ 39/Zümer/8; 41/Fussilet/49-51; 22/Hac/66.

⁵¹ 14/İbrahim/34; 33/Ahzab/72.

⁵² 2/Bakara/120; 25/Furkan/43.

zulmetmedi, fakat onlar kendi kendilerine zulmediyorlardı."⁵³ Şu halde bu zulmü yapan bizzat insanın kendisi veya yaşadığı toplumdur.

Adaleti düşüncelerinin temel doktrinlerinden biri olarak belirleyen Mu'tezile'nin zulüm hakkındaki görüşleri bu noktada önem arz etmektedir. Kadî Abdülcebâr(ö.415/1024) "*Şerhü Usulü'l Hamse*" ve "*el-Muğni*" adlı eserlerinde, zulüm kavramı ve onun tanımları üzerinde çok geniş kapsamlı açıklamalarda bulunmuştur. Hatta *Muğni*'nin 13. cildinin büyük bir kısmı "ta'dil ve tecvîr" konusuna ayrılmıştır. Kadî Abdülcebbar'a göre, zulüm kavramının asıl manası "zarar vermek" anlamına gelmektedir. Kadî Abdülcebbar zulüm kavramına verilen "*bir şeyi kendi yerinden başka yere koymak*" şeklindeki tanımı doğru bulmamaktadır. Ona göre durum bundan ibaret olsaydı bir kimsenin, mendilini dizesine koymasıyla zalim olması gerekirdi. Çünkü bu da bir şeyi kendi yerinden başka bir yere koymaktır⁵⁴. Buradan hareketle Kadî Abdülcebbar, sonucunda zarar doğuran eylemleri zulüm olarak nitelemektedir. Ona göre, "*failin yapmaması gereken şey*" şeklindeki tanımı da doğru değildir. Dolayısıyla Kadî Abdülcebbar'a göre, "*kendisinde herhangi bir fayda bulunmayan, herhangi bir zararı gidermeyen, hak etmemiş olana verilen, faydalı olması veya bir zararı gidermesi düşünülmeyen, hükmen zarar gören tarafından gelmiş gibi olmayan ve yine hükmen zararı yapandan başkası cihetinden gelmiş gibi olmayan her türlü zarar zulümdür*"⁵⁵.

---

⁵³ 7/A'raf/160,177; 9/Tövbe/70; 11/Hud/101; 14/İbrahim/45; 16/Nahl/33,118; 29/Ankebut/40; 30/Rum/9; 34/Sebe/19; 2/Bakara/54,57; 3/Al-i İmran/117;

⁵⁴ Kadî Abdülcebbar, *Şerhü-Usulü'l-Hamse*, tah: Abdülkerim Osman, Kahire-1384/1965, s.348; *el-Muğni Fi Ebvabil adli ve't Tevhid*, tah:Fuad el-Ehvani, Mısır-1382/1962 c:XIII, s.298;

⁵⁵ Kadî, *Şerhü-Usulü'l-Hamse*, s.345; *el-Muğni*, XIII, s.298;

Kadı Abdülcebbar lügatçilerin zulüm hakkında verdikleri tanımların mecazi anlam taşıdığını söyler. Oysa zulümde esas olan zarar unsurunu taşımak olmasıdır. Dolayısıyla Kadı Abdülcebbar'a göre bir meselenin zulüm olabilmesi için şu nitelikleri taşıması gerekir:

- Kesin veya zannî olarak o şeyde fayda bulunmaması, şu halde bir zararı defetmemesi ve zararı haketmemiş olması gerekmektedir. Örneğin bir kişi ücret karşılığında işçiyi bir iş yapmaya mükellef tutsa zalim sayılmaz. Çünkü kişinin çalışmasını dengeleyecek bir menfaat vardır.
- Bir şeyde faydanın bulunması, ama o eylemi gerçekleştirme aşamasında eylemin zararlı olarak algılanması veya bilinmesi o eylemi zulüm niteliğine düşürmez, bu durumda da zulüm söz konusu olamaz. Örnek olarak bir kimsenin çocuğunu okula göndermesi çocuk için zor olabilir, ama sonuçta güzeldir, iyidir, faydalıdır ve yaptıran kişi de bu durumda zalim sayılmaz.
- Hükmen zararın zarar gören taraftan yapıldığı durumlar vardır. Mesela, bir kimse kendisine ait olmayan, başkasının malını güçle almak istese veya onu kötüleyerek üzerine giderse, mal sahibi de kendisini koruma amaçlı bu kişiyi öldürürse zulüm sayılmaz. Çünkü kendi zararına kendisi sebep olmuştur.
- Hükmen yapılan zararın, zararı yapandan değil de, başkası tarafından yapılmış olması gerekmektedir. Mesela, ateşe atılmış bir çocuğun yanması veya soğuğa terkedilip üşümekle öldürülmesinden dolayı Allah zulüm etmiş olmaz. Çünkü bu durumda yakmaya veya öldürmeye terkedene, Allah'tan değil, başkası tarafından yapılmaktadır⁵⁶.

---

⁵⁶ Kadı, *Şerhü -Usulü'l-Hamse*, s.345-346.

Bu açıklamaları ile Kadı Abdülcebbar'ın zulüm meselesinde en önemli esas noktası olarak gördüğü unsur, o şeyde zararın bulunması, zulüm taşımakta olması gerekmektedir.

Elmalı M. Hamdi Yazır "Hak Dini Kur'an Dili" adlı tefsirinde zulüm terimine şöyle izah getirmiştir: "Zulüm, haddini tecavüz edip bir hakkı kendi yerine değil, başka yere koymaktır. Demek ki Allah Teala Adem (a.s.)'a cennette büyük bir hürriyet vermekle beraber ona yine bir sınır tayin etmiş ve ona yaklaştıkları takdirde zalimler zümresine dahil olacaklarını bildirmiştir. Bu ayetten anlıyoruz ki, Allah'ın koyduğu sınırları çiğnemek Kur'an'a göre zulümdür."⁵⁷

İmam Maturidi ise, "*Te'vilat*" adlı eserinde "zulüm" kelimesi hakkında şu yorumlarda bulunmuştur: "*Failinin cezaya çarptılacağı her fiil zulümdür*"⁵⁸, "*Din açısından izin verilmeyen her davranış zulümdür*"⁵⁹, "*zulüm bir şeyi yerli yerine koymaktır*", "*zalim hem hem dünyada hem ahirette kendisine zarar veren kimsedir*"⁶⁰, "*zulüm Allah'ın emrine muhalif küçük büyük her şeyi içine alan bir isimdir*", "*hayırlı işler yapanların bile küçük hataları zulümdür*", "*zalim zihniyetten başkasına düşmanlık yoktur*"⁶¹ ve "*zulüm haddini aşmaktır*"⁶² gibi manalarda açıklamalar getirmiştir. Zu-

---

⁵⁷ Elmalı, *Hak Dini Kur'an Dili*, c: I, s. 322.

⁵⁸ Maturidi, *Te'vilat*, c: I, s. 157.

⁵⁹ Maturidi, *Te'vilat*, c: I, s. 154.

⁶⁰ Maturidi, *Te'vilat*, c: I, s. 123.

⁶¹ Maturidi, *Te'vilat*, c: I, s. 410.

⁶² Maturidi, *Te'vilat*, c: IV, s. 167-168.

lûmat kavramına ise, “*karanlık, kufr(imanın karşıtı)*”⁶³ anlamlarını vermiştir. Maturidi’nin zulüm hakkındaki görüşlerine ileride detaylı bir şekilde değinenecektir.

İnsanın zulüm yapma kapasitesi Kur’an’da insana ve “İnsana fücûru ve takvayı ilham etti etti”⁶⁴ ayeti ile ilişkililendirmektir. Kurtubi bu ayete şu izahı doğru bulmuştur: “Allah, insan nefsinde fücûr ve takvâyı yarattı”⁶⁵, Taberi ise “fücûr ve takvayı öğretti”⁶⁶ biçiminde anlamaktadır. Fahrudin er-Razi “iyilik ve kötülük yapabilme kabiliyetini ilham olarak insanın kalbine açıklamıştır”⁶⁷ diye yorumlamıştır.

Elmalılı M. Hamdi Yazır ayeti şu şekilde izah eder: “Fücûr, haktan sapmak, hak yolu yarıp düzeninden çıkararak kötülük ve isyana düşmektir. Bilhassa zina etmek, yalan söylemek, daha Türkçesi edepsizlik etmek manasında kullanılır. Böyle kötü ve günah olan fiillere de fücür denilir. Takva da fücûrun zıddı olarak, nefsi kurtarmanın, Allah’ın koruması altında fenalıktan sakınmanın ismidir. Neticesi korunmak olan hayır ve itaat fiillerini kapsar. Şu halde bir nefse fücürünü ve takvasını ilham etmek, fücür yapmasını ve ondan korunmasını kalbine duyurmak ve dolayısıyla onu ikisi arasında kendi seçimi ile başbaşa bırakmak manasına sanılabirirse de asıl mânâ kötülüğün kötülük, yani nefse zarar, bozukluk; takvanın da takva, yani nefsi koruma, iyi olduğunu duyurmak ve dolayısıyla yapılması veya yapılmaması günah ve kötü olan işlerden sakınmak; takva ve hayır olan işleri yaparak korunmak gerektiğini telkin etmedir. Bu nedenle de fücür ve takvayı ilham, bir nefse “bunları yap” diye ikisinin de yapılmasını ilham manasında

---

⁶³ Maturidi, *Te’vilat*, c: II, s. 188.

⁶⁴ 91/Şems/8.

⁶⁵ el-Kurtubi, *el-Camiu*, c:19, s.136.

⁶⁶ et-Taberî, *Taberî Tefsiri*, c: IX, s.133.

⁶⁷ er-Razi, *Mefatih*, c:23, s.170.

olmayıp herhangi bir işte “bu kötüdür, şer ve günahtır, nefsi fenalığa sürüklemektir. Şu yönden zarardır, dolayısıyla yapma. Şu da takvadır. Hayır ve itaattir. Fenalıktan korunmadır, yap” diye bir nefse şerri ve hayrı, kötü ve iyiyi, zarar ve yararı beyan ve telkin ederek birinden sakındırıp birini yapmak iyi olacağını duyurmak demek olur. Kuşku yok ki yüce Allah her nefse, bir iyilik, kötülük, kâr ve zarar duygusu vermiştir.”⁶⁸

Bir şeyi yerinden değiştirmek sadece o şeyle ilgili olamaz. Fiziki dünyada olduğu gibi, insanın düşünce dünyasındaki anlamlar ve kavramlar yerini değiştirirse veya yeni anlamlar kazanırsa düşünce sistemi de beraber değişecektir. Düşünce dediğimiz şey aslında bir sistemdir. Sistem içindeki kelimeler veya kavramlar ise, hem kültürel, hem sosyal varlıklardır.

Bu anlamda dil dediğimiz şey ise zihniyetimizin kelimelerle tezahür edilmesidir. Her kelime yeni mana kazandığında, eski orijinal anlamından yavaşça çevirilerek, yepyeni kelime olarak karşımıza çıkar. Bu meselede Kur’an’la mana değişikliğine uğrayan zulüm kelimesini örnekleyebiliriz.

Zulüm aslında hak edilmeyen zarar, denge bozmak anlamlarına gelir. “Hakkın tam verilmesi” anlamındaki “*insaf*”ın karşıtıdır. Ancak bu kelime Allah’tan gelen vahiy ışığında özel anlam kazanmıştır. Bu kelime eski manalarından taşınarak insan ve Allah, insan ve nefis ilişkilerinde önemli bir kavram haline dönüştürülmüştür. Bu anlamda “zulüm” eski anlamdaki basit bir zarar veya bozuluşun ifadesi değildir. Artık insan inancı ile fiilini bozulması, haksızlığa uğratması(her şeyi yerinden değiştirmesi) hareketi olarak nitelenmiştir. Bu hem Allah’a, hem kendisine(nefsi), hem toplumuna karşı zarar

---

⁶⁸ Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, c: 9, s. 241-242.

vermek anlamlarına kaydığını gösterir. Kur'an ayetlerinde "zulüm" meselesi insafın zıddı değil, "her şeyi yerli yerine koymak" anlamındaki adaletin karşıtı olmuştur. Bu manada insaf kavramı da adalete yakın manaya taşındığını görmekteyiz.

I. BÖLÜM

TEOLOJİK ANLAMDA ZULÜM.

Kur'an insan doğasına ilgili beyanlarında insanın kendisine zulüm yapacağını pek çok yerde ifade etmektedir. Dolayısıyla insanların cehaleti(bilgisizliği), çok aceleci olması, nankör olması, istek ve arzulara düşkün olması zulüm yapmasının temel alt yapısını oluşturmaktadır. Başka bir ifadeyle insan tabiatı, yaratılışı gereği zulüm yapmaya ve adil olmaya eğilimlidir. Tanrı insan ilişkisi kapsamında zulüm insanın tercihleri ve fiilleri aracılığı ile ortaya çıkmaktadır. Teolojik anlamda insanın kendisine yapacak zulüm çeşitleri Kur'an'da şu şekillerde geçmektedir:

- Şirk en büyük zulümdür
- İnkâr(küfür) etmek zulümdür
- Nifak bir zulümdür

1. Şirk

Şirk kelimesi sözlükte “ortaklık veya ortak⁶⁹” anlamına gelmektedir. Dini bir terim olarak, kainatı yaratan ve idare eden en yüce varlığın uluhiyyetine ortak tanımak, zatında, sıfatlarında, uluhiyyetinde, rububiyetinde Allah'a ortak koşmak, O'ndan başkasına ibadet etmek, kulluk etmek, Allah'tan başkasına tapmaktır⁷⁰. Kur'an'da şirk

---

⁶⁹ İbn Manzur, *a.g.e*, c: X, s. 445.

⁷⁰ Mustafa Sinanoğlu, *TDV Ansiklopedisi*, “şirk” mad, İstanbul, 2010, c: 39, s.198.

büyük zulüm olarak nitelendirilmiştir⁷¹ ve şöyle geçmektedir: “*Hani Lokman, oğluna öğüt vererek şöyle demişti: ‘Yavrum! Allah’a ortak koşma! Çünkü şirk büyük bir zulümdür*”⁷²”. Kur’an ayetlerinde şirkin zulüm olarak nitelendirilmesi genel anlamda hakkını vermemek manasına gelmektedir.

Şirk müslüman ulemaların en çok üzerinde durduğu konularından biridir. Kur'an'ın hayat felsefenin temelinde tevhid prensibi bulunmaktadır. Bu anlamda kişi inancı ve akli kendi vicdanı bağlamında hayatına anlam ve değer kazanmaktadır. Bunun zıddı olan durum, yani insanların inancında şirke bürünmesi, kendisine yaptığı en büyük zulüm olarak nitelendirilmektedir.

Şirk ne kadar inançsızlık gibi anlaşılabilir, aslında inanç kategorisi içerisinde yer almaktadır. Çünkü müşrik, Tanrı özellikleri taşımayan şeylere tapmak demektir, hakkı olana hakkını vermemektir. Bu durum, yani insanın yaptığı şirk(*ortak koşmak*), zulüm olarak Allah’a karşı yapılan bir eylem olarak anlaşılabilir, aslında insanın kendi kendisine yaptığı zulümdür.

İmam Maturidi, “*Doğrusu Allah, kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz; bundan başkasını ise, dilediği kimseler için bağışlar. Allah’a ortak koşan kimse büyük bir günah işleyerek iftira etmiş olur*”⁷³ şeklindeki ayeti ilgili yorumlarken şirkin bağışlanmaması kişinin ölümüne kadar devam etmesine bağlı olduğunu belirtmektedir. Buna karşın bu inançtan vazgeçmesi durumunda, Allah tarafından bağışlanabileceğini ifade etmektedir. Nitekim Cenab-ı Hakkın, “*eğer yaptıklarına son verirlerse geçmiş günahları*

---

⁷¹ 4/Nisa/75; 6/En'am/82; 11/Hud/18; 31/Lokman/13.

⁷² 31/Lokman/13.

⁷³ 4/Nisa/48.

*bağışlanacaktır”*⁷⁴ mealindeki beyanı bu görüşü destekler niteliktedir. Bunun devamında, Allah, tövbe etmediği takdirde şirki bağışlamaz, onun dışındaki günahları tövbe etmediği takdirde de dilediği kimseler için bağışlayabileceğini beyan etmektedir. “Eğer şirkin bağışlanma ihtimali bulunmasaydı imkansız kısma eklerdi ve ihtimali bulunanla birleştirmeyeceği görüşünü sunmaktadır.”⁷⁵

Bu durumda kulun bağışlanmasına ilgili temel prensip, yorumda açıklandığı kadarıyla, “Allah’a karşı kişinin iç dünyasında bulunan umut ve umutsuzluğa bağlı olduğunu beyan etmektedir.”⁷⁶ Dolayısıyla Maturidi bu bağlamda Allah'a karşı umutlu olup olmama durumunun altını çizmektedir. Zira Maturidi'ye göre Allah'ın rahmetinden sadece kafir toplulukların umut keseceğini ve bu anlamda umut kesmenin küfür seviyesinde olduğunu vurgulamaktadır⁷⁷.

Kur'an'ın, “*Hani Lokman, oğluna öğüt vererek şöyle demişti: ‘Yavrum! Allah’a ortak koşma! Çünkü şirk büyük bir zulümdür’*”⁷⁸ ayetine ilgili yorumunda Maturidi üç çeşit zulümden bahsetmektedir. Bunlar:

---

⁷⁴ 8/Enfal/38.

⁷⁵ Maturidi, *Te’vilat*, c: III, s. 231.

⁷⁶ Maturidi, *Te’vilat*, c: III, s. 231.

⁷⁷ Bu konuya ilgili, “şirk ile küfür bir-birine yakın iki mefhumdur. Birinin sadece Allah’a ortak koşmak, diğeri de küfür olduğu bilinen birtakım inançların kabulü, fiillerin işlenmesi ve sözlerin söylenmesi neticesinde meydana gelir. Küfür, şirkten daha umumi olup, şirki de içine alır. Bu anlamda her müşrik kafirdir ama her kafir, müşrik değildir” diye bir açıklama getirmiştir. Ramazan Altıntaş, *İnsanın Zihin Halleri, İslam İnanç Esasları içerisinde*, ed: Şaban Ali Düzgün, Grafiker yay, Ankara, 2013, s. 44.

⁷⁸ 31/Lokman/13.

- Kendi nefesine yapılmış zulümdür, çünkü kendi inancı ile vicdanı ve aklı çelişki içerisinde bulunmaktadır. Bu zulüm türü kişinin kendisini yok etmesi anlamına gelmektedir.
- İkinci zulüm çeşiti ise, bir şeyi yerinden değiştirmek anlamındaki zulümdür. Tanrı yerine kendi elleri ile yapan, ne insanlara ne kendisine fayda sağlamayan bir şeye tapmaktır. Bu durumda tapınmaya layık olan sadece Allah olduğu ve O'ndan başkasına tapmak hakkını başkasına vermek veya putlara tapınarak hem zararlı, hem boş ve faydasız işlerde bulunmak manasına gelmektedir.
- Son olarak bu yorumda geçmekte olan zulüm ise, kişinin nimet verene karşı yanlış yere teşekkürde bulunması. Bu durumdaki zulmün etkisi insan psikolojisine büyük zarar vereceğini belirtmektedir. Aynı şekilde küfür de insan psikolojisine büyük zarar verebilmektedir⁷⁹.

İmam Maturidi'nin bu açıklamalarından görüldüğü gibi, insanın yaptığı şirk/zulüm denge bozulmasına işaret etmektedir. İnsanın dengesinin bozulması da aşamalardan geçmektedir, birinci aşama ve en büyük zulüm, zihniyet bozulmasından ortaya çıkmaktadır.

Kur'an açısından şirk inancı taşımakta olan insanların davranışları ve zihniyet/psikolojik durumlarını⁸⁰ şu şekilde özetlemek mümkündür:

---

⁷⁹ Maturidi, *Te'vilat*, c: XI, s. 229.

⁸⁰ Psikolojik açıdan ise, kişiler birbirinden farklı dini esaslara inanmalarına rağmen, hepsi de kendi dininin mümini olduğunu düşünmektedir. Bu anlamda kişiyi "müşrik" olarak nitelendirmek, hükmü veren kişinin iman esaslarının kabul edilmemesi ve başka inanç esasları kabul etmesi söz konusu olmaktadır. Yani bir dinde mümin olan, başka bir

Alışagelen yaşam çerçevesinden dışarıya çıkmamak, hidayet, hakikat hakkında iç dünyasında merak duymaması, merakın olmamasıdır.

Dinin getirdiği sorumluluklardan kaçınarak, kolay ve keyfi davranışlarla hareket etmek, yaşamını sürdürmektir.

Tanrıya ilişkin meselelerde sadece taklit ederek, eskiden gelen, değersiz şeyleri değerli olarak korumaktır.

Peygamberlerin getirdiği vahiyi yalanlamak, karalamak/kötülemek ve onlara ilgili çeşitli iftiralarda bulunmaktır.

Gurur duymada ve kibirli olmakta haddi aşmaktır.

Dünya zevklerine düşkün olmaktır.

Bu tür tutum ve davranışlar görüldüğü gibi, şirk sadece imanın bozulması anlamına gelmemektedir. Aynı zamanda toplumun bozulmasını ifade eder. Bunun yanında gerçekliği olmayan tutum ve davranışların hakikatı görmeye engel olması, akıl gözünün/kalbin vicdanla çelişki içinde olması gibi pek çok husus büyük zulüm olabilmektedir. Kur'an kişinin tevhid prensibine dayanmamasının altında büyük zulme işaret etmektedir. Bu zarar(şirk) kişinin inancını, ahlaki davranışını ve yaşamını tümüyle kapsamaktadır.

İmam Maturidi zulmün esas zararını insanın kendi nefesine yaptığı işkence, eziyet, zulüm olarak değerlendirilmektedir. Ona göre, alemde görülen, gaye ve nizam'a(düzen)

---

dini düşüncede müşrik olarak görülebilmektedir. Yılmaz Özakpınar, *İnsan İnanan Bir Varlık*, Ötüken neşriyat, İstanbul, 1999, s.18.

bakılırsa(nazar edilirse) şirk, sadece naklen değil, aklen de tutarsız bir durum olduğu söylenmektedir⁸¹.

Yukarıda zikredilen esaslara baktığımızda şirk inancın insanlar için zararlı olduğunun durumu açıktır. Bu durum kişinin kendi akılı ve vicdanının çelişki içerisinde bozuk olduğunu bildirmektedir. Dolayısıyla Maturidi anlayışında şirk, adalet ve hikmet dengelerinin bozulmasını(yoksunluğunu) ifade etmektedir. Bunun sonucu da Allah ile insan ilişkisinin alt-üst edilmesi anlamına gelmektedir. Dolayısıyla bu insanın yapabileceği en büyük zulüm olduğu ortaya çıkmaktadır.

2. Küfür

Küfür kelimesi sözlükte “*bir şeyin üzerini örtmek, gizlemek, nankörlük etmek, perdelemek, uzak durmak, kaçınmak ve isyan etmek*⁸²” gibi manalara gelmektedir. Dini terim olarak İslam düşünce sisteminde, Allah’ın varlığını, peygamberlerin elçi oluşunu, ahiretin varlığını tasdik etmeyip, kısaca bütün iman esaslarını reddederek, bunları inkar etmek demektir.

İman ve küfür arasında tam bir zıddiyet durumu bulunmaktadır. İman, kalple tasdik ve kabul, küfür ise tam terisi olarak yalanlama ve reddetme demektir. Her insan iman eder veya küfr(inkar) durumuna düşebilir. Bununla ilgili Kur’an, “*Ve vicdanları kesin olarak inandığı halde, sırf zulüm ve kibir yüzünden onları inkar ettiler. Fakat bak,*

---

⁸¹ İbrahim Aslan, “*Maturidi’nin Uluhiyet Tasavvuru*”, *Maturidi’nin Düşünce Dünyası içerisinde*, ed: Şaban Ali Düzgün, Kültür ve Turizm Bakanlığı yay, Ankara, 2011, 45.

⁸² İbn Manzur, *a.g.e*, “küfür” mad, c: V, s.144-148.

*o bozguncuların akibeti nasıl oldu?*⁸³” belirtmektedir. İman etmek gibi inkar etmek de insanın tercih ettiği bir fiildir, kişi kendi hür iradesi ve özgür seçimi ile red ve inkar etmedikçe küfr durumunda sayılmaz.

Maturidi'ye göre küfr kelimesi ile zülüm kelimesi arasındaki ilişkiyi arab dilinden hareket ederek kurmaya çalışır. ‘Küfr’ kelimesi sözlükte gizlemek anlamına gelir, ‘zulüm’ de aynı anlamı taşır. Arab dilinde, “bir şeyi gizledim” anlamında ‘kefertü’ş-şey’ denir. Bunun gibi “örten gece” manasınada ‘leylun muzlim’ denir. Zira gece gündüzün aydınlığını ve nurunu örter, dolayısıyla nesnelere insanların gözleri karşısında üstü örtülü hale getirir⁸⁴.

Benzer bir yaklaşım sergileyen İzutsu küfrü birinin yaptığı iyiliğe veya verdiği nimete karşı kadir bilmeyip nankörlük etmek şeklinde tanımlar. Bu anlamda küfür şükürün tam karşıtıdır. Fakat kelime İslam teolojisi sınırı içinde kalınca çok özel bir anlam kazanmıştır. İslam öncesi Arap dilinde çok farklı anlamlarda kullanılan kelime Kur’an’ın nüzülü ile birlikte İlahi vahiy tarafından yeni bağlam ve anlam kazanmıştır. Başka bir ifadeyle küfür kelimesi Allah insan ilişkisi kapsamında yeni bir teolojik ve düşünce alanında kullanılır hale gelmiştir. Bu kelime ile Allah arasında direkt bir ilişki kurulmuştur. Bu dar semantik alanda artık küfr, basit bir nankörlük hareketi değildir. Evet, nankörlüktür ama Allah’a karşı, daha doğrusu Allah’ın yaptığı iyiliğe, O’nun verdiği nimete karşı nankörlüktür. Bu bize kefare ve bunun kökü “kufur” fiilinin nasıl yavaş yavaş orijinal anlamı olan nankörlük manasını kaybederek, git gide inanmama anlamına

---

⁸³ 27/Nemil/14.

⁸⁴ Maturidi, *Te’vilat*, c: II, s. 188.

doğru kaydığını gösterir. Hz. Muhammed'e vahyedilen Kur'an ayetlerinde artık kefere, şekere'nin zıddı değil, inanma anlamına gelen amene fiilinin zıddı olmuştur⁸⁵.

Bu tespite göre, küfr ve iman birbirlerine zıt anlamlar taşımaktadır. Bundan ötürü ikisinin de ortak esas noktaları bulunmaktadır. İmam Maturidiye göre küfür ile iman meselelerinin ortak noktaları şöyle sıralayabiliriz⁸⁶:

Gerçek manada küfür ve iman kişinin özgür iradesiyle yaptığı tercihe dayanmak zorundadır.

Küfür de iman gibi mutlaka bilgiye dayanmaktadır. Yani bu şu anlama gelir, iman eden bilerek inanır, inkar eden kişi de bilerek inkar eder veya yalanlar. Burada, kendi tercihinin yanlış olduğunu bilmesine rağmen reddeden veya yalanlayan kişi inat ve kibriden dolayı öyle davranışta bulunabilir.

Küfürün de, imanın da yaratıcısı Allah'tır. Bu yaklaşımla İmam Maturidi "her insan kendi fiilinin yaratıcısıdır" diyen Mu'tezile görüşünü reddetmektedir.

Küfür ve iman objeleri açısından da ortaktırlar. Yani aynı şeyleri biri yalanlarken(reddederken), diğeri ise kabul etmektedir. Diğer bir şekilde, küfür ve iman birbirinin zıddıdır, dolayısıyla birisi bulunduğu yerde diğerinin bulunması imkansızdır.

---

⁸⁵ İzutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, s. 23-24.

⁸⁶ Hanifi Özcan, "Maturidiye Göre İman-İslam-İhsan ve Küfür İlişkileri", *Diyanet İlmî Derneği*, 1993, c:29, sayı:3, s:94

Küfür meselesi aslında, iman gibi subjektif durumdur, kişinin kendisi ile Allah arasındaki meseledir. Ancak bu noktada küfürü belirleyen unsurlar, küfürün nesnesini oluşturmaktadır. Dolayısıyla küfür, reddedilmiş esaslara, neyin kafiri olduğunuzu göre farklılık arz etmektedir, kafir isminin verilmesi reddedilen(iman edilen) konuya göre değişmektedir.

Kur'an açısından küfür(zulüm) zihniyeti taşıyan kişi kendisine, hem topluma zarar verebilmektedir. Bu anlamda zulüm yapmaya çalışan zihniyet, toplum için düşman sayılmaktadır, yoksa onun yaptığı zulmü asıl anlamda kendi inancına yöneliktir. Bu açıdan İmam Maturidinin “... *İnkar ve baskıdan vazgeçmeleri halinde artık zalimlerden başkasına düşmanlık yoktur.*”⁸⁷ ayetine ilgili yorumunda: “Zulüm yapacak olan zalimlerden başkasına düşmanlık yoktur. Bu da onların zulüm zihniyetinden başka şeye düşmanlık yoktur anlamına gelir⁸⁸” diyerek yorumda bulunmuştur. Şimdi küfrün insan tabiatını nasıl etkileyebileceğine ilgili meseleler üzerinde duralım:

Allah'ı inkar eden kişi, yaratıcıyı yok sayan kişi akıl, bilgi ve vicdanıyla çelişki içerisinde bulunarak kendine zulüm etmiş olur. Bu zulüm Maturidi'nin açıklamasında olduğu gibi zihniyet bozukluğuna işaret etmektedir. Bozulmuş, denge kuramamış, adalet ve hikmetten yoksun zihniyet insanlık için büyük zarar ve tehlike taşımaktadır.

İnkar edenler Allah'ı inkar ettikleri halde, büyük sıkıntı ve zor durumlara karşılaşıncı O'na yalvarmaya, yardım istemeye koşmaktadırlar. Bunun için İmam

---

⁸⁷ 2/Bakara/193.

⁸⁸ Maturidi, *Te'vilat*, c: I, s.411.

Maturidi “nifak” durumunda olmayı küfürle nitelemektedir. Bu durum kişinin kendi inancı ve vicdanı açısından samimiyetsiz olduğunu göstermektedir.

Küfür insan aklının Tanrı ve dünya’ya ilişkin algısını bozmaktadır. Bu anlamda akıl kendi işlevini yerine getirememektedir. Aklın kendi işlevini yerine getirememesi zulme kapı aralamaktadır. Buradan hareketle Maturidi'nin akıl dışılığı zulüm olarak gördüğü söylenebilir. Şu halde Maturidi açısından akletme, adalet ve hikmeten gayri maluliyet ise zulme götüren birer neden olarak değerlendirilmektedir. Bu bağlamda Maturidi'nin Tanrı insan ilişkisinin akli bir temele dayanması gerektiğini, bunun insan açısından adaletin ve hikmetin bir gereği olduğunu salık verdiği söylenebilmektedir.

Buradan hareketle küfür içerisinde olmak, oldukça açık bir tavır göstermeyi gerekli kılmaktadır. Hatta İmam Maturidi’ye göre, iman ile küfür arasında bir yer yoktur. Başka bir ifadeyle, bir insan inanır veya inkar eder, ikisinin arasındaki bir yerde bulunamaz. Kişi belirsizlik durumunda veya tavırsız bir yerde bulunmamaktadır. İmam Maturidi'nin sistemi içerisinde agnostik(bilinmeyecek) düşünce diye bir şey yoktur⁸⁹.

Şunu açıkça belirtmek gerekir ki, İmam Maturidi’ye göre, bir dini benimseyen kişi birşeye inanıyor ve başka birşeyi inkar ediyor. İmam Maturidi bu açıklamalarla her imanın nesnesi aynı zamanda inkarın da nesnesi olduğunu söylemektedir. Başka bir deyişle, birşeye inanmak demek, o şeyin zıddını ve ondan başkasını reddetmek demektir. Yani aynı anda hem iman etmek hem de inkar etmenin mümkün olmadığı gibi, aynı an-

---

⁸⁹ Adil Bebek, “*Maturidi'nin Düşüncesinde İman ve Küfür Kavramı*”, *MÜİFVY Dergisi*, n: 261, İstanbul, 2012, s. 199-201.

da bir Şeye hem iman etmek hem inkar etmek m¼mk¼n değildir. Konuyu zul¼m aınsından değerlendirecek olursak, zulm¼n olduğu yerde adalet/hikmet, adalet/hikmetin olduğu yerde de zul¼m/sefeh bulunamaz.

Maturidi g¼re iman ¼vg¼y¼, k¼fr ise yaptırım gerektirir⁹⁰. Maturidiye g¼re k¼f¼r çirkin ve gayri meşru bir Şey olup, cezasının kalkması ve affedilmesi de hikmet açısından isabetli g¼r¼lmemektedir⁹¹.

Bu meseleye ilgili olan Kur'an'ın, “*Musa'nın kavmi onun (Tur'a gitmesinin) ardından, ziynet eŐyalarından, b¼ę¼rmesi olan bir buzağı heykeli (yaparak ilah) edindiler. Onun kendileriyle konuŐmadıęını ve onlara hiçbir yol g¼stermedięini g¼rmediler mi? (B¼yle iken) onu (ilâh) edindiler de zalim kimseler oldular*”⁹² ayetine İmam Maturidi Şeyle izah getirmiştir: “Şirke ve k¼f¼re bulaŐmıŐ insan nefisi için ¼ çeşit zul¼m” s¼z konusudur. Birincisi insanın, kendi varlığında veya b¼t¼n yaratıklarında akli iz bırakan Allah'ın vahdaniyet ve uluhiyet hakikatını g¼rmemesi ve hakikatine tanıklık (Őehadet) etmemesiyle zul¼m içinde bulunmaktadır. İkin-cisi ise, sahip olduğu nimetlere karŐılıklı yapacağı teŐekk¼r¼n¼ nimet sahibine yapmak yerine, başka yerlere yapmakla(Şirk) zul¼m iŐlemektedir. Sonuç olarak ¼¼nc¼, “her Şeyi yerli yerine koymamak”la, bir b¼t¼n olarak adalet ve hikmetin gereğini yapmayarak kendi nefesine zulmetmektedir.

---

⁹⁰ Maturidi, *Tevhid*, s. 546.

⁹¹ Maturidi, *Tevhid*, s. 546.

⁹² Maturidi, *Te'vilat*, c: VI, s.66.

Genel olarak Maturidi anlayışında “hikmet/adalet” ilkesi dinin temel çekirdeği ve hareket noktasıdır. Bu açıdan Allah’ı inkâr etmek, hem fitri varlığımıza, hem yaratılış hikmetimize aykırıdır. Bu anlamda insanın yaptığı bütün işleri zulüm olarak nitelenir.

3. Nifak

Sözlükte “*tarla faresi yuvasına girmek, bir kimse olduğundan başka türlü görünmek*” anlamındaki nifak mastarından türemiş bir sıfat olarak münafık kelimesi, “*inanmadığı halde kendisini mümin göstermeye çalışan kişi*” demektir. Kelimenin, “tarla faresinin bir tehlike anında kaçmasını sağlamak üzere yuvası için hazırladığı birden fazla çıkış noktasının birinden girip diğerinden çıkması” biçimindeki kök manasından hareketle münafık, “bir kapıdan girip başka bir kapıdan kaçan, çift şahsiyetli kimse⁹³” olarak da tanımlanmıştır.

Nifak kelimesinin sözlükte “ikiyüzlülük, dedikoduculuk, yalan, aldatma, hile, riya, içindekinin tersini söylemek veya söylediği şeyin zıddını gizlemek”⁹⁴ gibi çeşitli anlamlarda kullanılır. Münafık kelimesi de, nifak fiilini yapan kişi, ikiyüzlü davranışta bulunan, işi ve sözü bir olmayan kimseler için kullanılır. Kur’an’da münafık ismi şu tutumlarda bulunan insanlar için kullanılır:

---

⁹³ İbn Manzur, *a.g.e*, “*nifak*” *mad*, c: X, s. 359.

⁹⁴ İbn Manzur, *a.g.e*, “*nifak*” *mad*, c: X, s. 359.

- Birinci tiptekiler, “inanmadıkları halde Allah’a ve ahiret gününe iman ettik”⁹⁵ diyenlerdir.
- İkincisi, zihin karışıklığını, ruh bozukluğunu veya zayıf irade yüzünden imanla küfür arasında dolaşan, şüphe içinde bocalayan⁹⁶, imandan çok küfre yakın olan⁹⁷ çifte şahsiyetli davranıştaki insanlar olarak da geçmektedir.
- Son olarak pek çok ayette, “münafıklar” ve “kalplerinde hastalık bulunanlar” diye ikili ifade tarzında yer alması da bu sığata işaret etmektedir⁹⁸.

Kelam ilminde nifak meselesi büyük günah problemi ile beraber gündeme gelmiştir. İmanın tarifi, amelin imanın bir cüzü olup olmadığı, dolayısıyla büyük günah işleyenin dünyevi ve uhrevi durumuna ilişkin tartışmalarda nifak zaman zaman imanla küfür yanında üçüncü bir kategori olarak yer almıştır.

Kelam ilminin başlangıcında Hasan Basri(ö.110/728)’nin büyük günah işleyenlerin münafık olduğu fikrini ileri sürdüğü, sonradan bu görüşünden vazgeçtiği nakledilir⁹⁹. Kur’an’i kavramlar üzerinde önemli çalışmalar yapan İzutsu, “münafığı dünya işlerine düşkün olan ve ilahi cezadan korkmayan, dolayısıyla imanı ciddiye almayan kişİ”¹⁰⁰ olarak tanımlamaktadır.

---

⁹⁵ 2/Bakara/8.

⁹⁶ 4/Nisa/137, 143; 9/Tevbe/ 44-45.

⁹⁷ 3/Al-i İmran/167.

⁹⁸ 8/Enfal/49; 33/Ahzab/12.

⁹⁹ Hülya Alper, “münafık” mad, *TDV Ansiklopedisi*, İstanbul, 2006, c: 31, s. 566.

¹⁰⁰ İzutsu, *İslam Düşüncesinde İman Kavramı*, Pınar yay, İstanbul, 2012, s. 69.

Dini terim olarak münafık ise, “küfrünü gizleyerek kendini mümin gösteren veya imanla küfür arasında bocalayan kimse”¹⁰¹ anlamına gelmektedir. İmam Maturidi nifak meselesini, imanı sadece dil ile yerine getirmeye çalışanlar için kullanmaktadır. Yani görünüşte müminlerle aynı fikri paylaştıkları halde, iç dünyalarında onlara muhalefet etmekte olan kimselerdir¹⁰². Bu durum kişinin kalben tasdik etmediğine işaret etmektedir. Maturidi bu yaklaşımıyla Kerramiyye mezhebi mensuplarının “iman dil ile ikrar etmekten ibarettir” görüşünü reddetmektedir.

Maturidi’ye göre kişi kalp ile tasdik etmedikçe mü’min sayılmamaktadır¹⁰³. İmam Maturidi münafıklarla ilgili ayetleri şu şekilde ele almaktadır: “*Onlar için bağışlanma dilesen de dilemesen de birdir*”¹⁰⁴; “*Onlar için ister af dile ister dileme*”¹⁰⁵, “*Onların harcamalarının kabul edilmesini engelleyen şeyler, kendilerinin Allah ve Resülü’nü inkar etmeleri*”¹⁰⁶ bu ve daha başka ayetlerde Allah münafıkların kafir olduklarından haber vermiştir. Bu anlamda küfür imanın zıddıdır. Biz iman etmekle küfürden kaçınmış oluruz demektedir¹⁰⁷. Genel olarak İmam Maturidi anlayışında kişinin iman ve küfür olarak bilinen iki tane durumu vardır. Ama, söz konusu ettiğimiz

---

¹⁰¹ Hülya Alper, “münafık” mad, *TDV Ansiklopedisi*, İstanbul, 2006, c: 31, s. 565.

¹⁰² Maturidi, *Te’vilat*, c: I, s. 69.

¹⁰³ Maturidi, *Te’vilat*, c: I, s. 64.

¹⁰⁴ 63/Münafikun/6.

¹⁰⁵ 9/Tevbe/80.

¹⁰⁶ 9/Tevbe/54.

¹⁰⁷ Maturidi, *Tevhid*, s. 567.

nifak ile şirk meseleleri asıl anlamda inkar/küfr¹⁰⁸ unsurunu taşımaktadır, dolayısıyla bu anlamda bu üç kavram hem anlamdaş hem sıfat farkı olan aynı duruma işaret etmektedir. Bununla birlikte İmam Maturidi, büyük günah işleyen kişiye ilgili Mu'tezile anlayışta bulunan “*el-menzile beyne'l-menzileteyn*” görüşünü kabul etmemektedir, bu görüşü nifak durumuna paralel çizgi olduğunu ve nifak dışında böyle bir durumu kabul etmemektedir¹⁰⁹.

Münafıklarla ilgili ayetleri yorumlarken Maturidi, ‘imanın sadece dille ikrar etmekten ibaret’ olmadığını açıkça vurgular¹¹⁰. Hatta Hz.Peygamberin münafıkların durumunu vahiy ile bilmesini, mucize olarak saymaktadır¹¹¹. Cenabı Hakkın münafıkların durumuyla ilgili “Onlar Allah’ı ve müminleri aldatmaya kalkışır¹¹²” ayetine dayanarak, münafıkların izhar ettikleri imanı Allah’ı aldatma teşebbüsü statüsünde göstermektedir. Münafık, göstermelik imanıyla Allah’ı aldatmaya teşebbüs eden, Allah’ı aldatacağını zanneden, suretiyle oluştuğunu zanneden kimsedir, çürük ve sahte düşüncelere sahip ragbini bilmeyen kalben hastalıklı olan kişidir¹¹³”. Bu yorumuyla Maturidi münafıkların çabası asıl anlamda kendilerine yönelik olup, izhar

---

¹⁰⁸ İmam Maturidi: Münafıkların gerçekte kafir oldukları, beyanlarında yalancı durumlarında buldukları sabittir. Zaten Cenab-ı Hak “*Allah münafıkların kesinlikle yalancı olduklarına tanıklık eder(63/Münafikun/1)*”; ve bunu şu sözüyle de desteklemiştir: “*O gün Allah onların hepsini yeniden diriltecek, onlar da dünyada size yemin ettikleri gibi O’na yemin edecekler ve kendilerinin bir iş becerdiklerini sanacaklar. İyi bilin ki onlar gerçekten yalancıdırlar(58/Mücadile/18)*”. el-Maturidi, *Tevhid*, s. 567.

¹⁰⁹ Hasan Kurt, “*Kelamcılara Göre Münafık*”, SÜİF dergisi, 13/2006, s.131-160.

¹¹⁰ Maturidi, *Te’vilat*, c: I, s. 69.

¹¹¹ Maturidi, *Te’vilat*, c: VI, s. 378.

¹¹² 2/Bakara/9.

¹¹³ Maturidi, *Tevhid*, s. 567.

ettikleri iman iddiasının boş/yalan olduğunu ve böylece sadece kendilerini aldattıklarını ifade etmektedir. İmanda asıl olan kalben tasdik etmektir, kişinin kalbindeki inkarlarına rağmen mü'min olması imkansızdır.

Yukarıda bahsettiğimiz gibi, İmam Maturidinin düşüncesinde imanın oluşmasına en uygun olan yetenek kalptir¹¹⁴. Münafıkların izhar ettikleri iman süreklilik arz etmemektedir, kendileri sadece bunun iddiasını taşımaktadır. Görüldüğü gibi İmam Maturidi anlayışında tasdiki imanı olmayan ve kendi imanını sadece dille ikrar ederek münafık durumuna düşürmek, hiçbir fayda sağlamayan ve boşa çıkan eylem olup, kişinin kendisini kandırmasından başka bir şey değildir.

Maturidi nifakla küfür arasında da şirk meselesinde olduğu gibi, bağlantı kurmaktadır. Bu anlamda nifakın da bir tür küfür olduğunu açıkça ifade etmektedir Bu yönü ile nifak içinde olanların aynı zamanda zalim olduklarını ima etmektedir. Nasıl ki küfür zulüm ve sefeh doğuruyorsa, nifak da zulüm ve sefeh doğurmaktadır. Zira nifak doğal ve dengeli olanı yerinden edip, bozması dolayısıyla adalet ve hikmetten yoksun bir tutum olmaktadır. İmam Maturidiye göre ikiyüzlülük, dedikoduculuk, yalan, aldatma gibi insan karakterleri kendisine karşı zulme ve sefehe temel sağlamaktadır.

---

¹¹⁴ Maturidi, *Tevhid*, s. 565.

II. BÖLÜM

AHLAKİ BİR PROBLEM OLARAK ZÜLÜM.

Ahlak kelimesi Hulk veya Huluk kelimesinin çoğuludur. Hulk kelimesi sözlükte, din, tabiat, huy ve karakter gibi manalara gelmektedir¹¹⁵. Bu kavram İslam düşünce sisteminde, Kelam, Fıkıh, Felsefe ve Tasavvuf gibi alanlarda farklı boyutlarda kullanılmıştır.

Terim olarak ahlak, ‘insanın iyi veya kötü olarak vasıflandırılmasına yol açan manevi nitelikleri, huyları ve bunların etkisiyle ortaya koyduğu iradeli davranışlar bütünü¹¹⁶’ şeklinde tanımlanmaktadır.

Ahlak hakkındaki tartışmalar teolojide olduğu kadar, felsefenin de ana tartışma alanlarından biridir. Konuyu sistematik anlamda tartışma konusu yapan, filozofların biri Platondur. Platon’un “Euthyphron” adlı diyalogunda Euthyphron, “*dindarlığı tanrıların sevdiği ve beğendiği bir şey; dinsizliği ise tanrıların sevmediği ve hoşlanmadığı bir şey*” olarak nitelendirmektedir. Sokrates bu görüşe karşı, “*dindarlık, özünde dindarlık olduğu için mi tanrılar tarafından beğenilir, yoksa o, tanrılar tarafından beğenildiği için mi dindarlık olur?*¹¹⁷” şeklinde bir soru ile karşılık vermektedir. Bu sorun daha sonradan gelen filozof ve teologlar tarafından tartışma konusu edilmiş ve felsefi-teolojik nazariyelere kapı aralamıştır.

---

¹¹⁵ İbn Manzur, *a.g.e.*, c. V, s. 86.

¹¹⁶ Mustafa Çağrırcı, “ahlak” mad, *TDV Ansiklopedisi*, İstanbul, 1989, c: 2, s.1.

¹¹⁷ Platon, *Euthyphron*, çev: Furkan Akderin, Say yay, İstanbul, 2011, 12-20.

İslam alimleri bu sorunun formunu biraz değiştirerek, “*bir şey, Allah istediği için mi iyidir, yoksa iyi olduğu için mi Allah onu istemektedir?*” diye ortaya koymuşlardır.

Yukarıda zikredilen diyalogda Sokrates, “dindarlığı insanlarla tanrılar arasındaki bir tür alışveriş sistemi” olarak gösteren dindarlık tanımını kabul etmemektedir. Dindarlığın ölçüsünün tanrıların iradesinden bağımsız olduğunu ve özünde doğru olduğunu söylemektedir. Bu anlamda Sokrates dindarlığı, ahlakı tanrıların isteklerinden bağımsız olarak anlaşılması gerektiğini ifade etmektedir.

Müslüman kelamcılarının ahlak hakkındaki düşünceleri, onların Tanrı tasavvurlarıyla ve itikadi sistemleri ile doğrudan ilgilidir. Bu bağlamda Mu'tezili, Eş'ari ve Maturidi ahlak anlayışlarından söz etmek mümkündür. Mu'tezilenin ahlaki yaklaşımı onların düşünce sisteminin omurgasının oluşturan beş esastan bağısız olarak düşünülemez. Özellikle tevhid ve adalet ilkesi Allah'ı tenzih etmeyi öngördüğü kadar, insanın ahlaki sorumluluklarını da içermektedir. Eşarilerin kudret kavramına dayanan Tanrı tasavvuru sadece Tanrının mutlak gücünü ifade etmez, aynı zamanda insanın Tanrının mutlak gücü karşısındaki edilgen ve pasif ahlaki durumuna da işaret eder. İmam Maturidinin düşünce sisteminin temel parametrelerinden biri olan hikmet İlahi fiillerin bilişsel ahlaki-hukuki yönüne işaret ettiği gibi, insan fiillerinin de bu niteliklerden ayrı düşünölemeyeceğini de ifade eder.

İslam Kelamında bu soruya ilk cevap vermeye çalışan öğretinin birisi Mu'tezile okuludur. Mu'tezile kelamcılarını dinin dayanağı olan vahiyin insan aklına ters bir yapıda olmadığını, akıl dini metinleri açıklayıcı esas olduğunu, dini metinlerin akıl esaslarına göre yorumlanması gerektiğini savunmuşlardır. Mu'tezile kelamcılarına göre, bir şeyin

iyi veya kötü olduğunu, Tanrının emirinden(veya isteğinden) bağımsız olarak insan aklı tarafından bilinip kavranabileceğini, insanın da bu(iyi veya kötü) şeylere ilgili eylemleri açısından özgür ve sorumlu olduğunu söyler.

Adalet merkezli düşünce sistemine/Mu'tezile'ye göre, Tanrı'nın adil olduğu ve O'ndan hiçbir kötülüğün çıkmayacağını savunan bu akılcı anlayışta, ahirette herkesin adalet ölçüsü altında yargılanacağını, dünya hayatında iyilik işleyenin ödüllendirileceği, kötülük yapanların cezalandırılacağı fikrini kabul eder. Bundan dolayı insanların iyiliğe emretmekle/yapmak ve kötülüğü engellemekle/alıkoymakla yükümlü olduğunu ilke olarak tanıtmaktadır.

İnsanın ahlaki davranışını(iyilik veya kötülük yapmasını) akıl ve sorumluluk bağlamında açıklayan Mutezili anlayışta, ahlaki değer ve niteliklerin, Tanrı'nın emirlerinden bağımsız olarak, özsel bir doğaları olduğunu, ahlaki iyi ve kötünün insan eylemlerinin doğasında bulunan özsel niteliklere tekabül ettiğini öne sürer¹¹⁸. Allahın emirleri bulunmadan, yani vahiy gelmeden ve dini tebliğ olmadan da insan aklı, ahlaki iyi ve kötünün ne olduğunu bilme kabiliyetine sahip olacağını, bu anlamda ahlak insan özgürlüğünün ve davranışının problemi olduğunu ortaya koymaktadır. Ahlaki iyiliğe sevap verilmesi, kötülüğe ise günah gibi metafizik nitelikler yükleyen vahyin asıl işlevi, insanları iyiliğe teşvik etmek ve kötülükten uzaklaştırmak olduğu fikrini benimsemişlerdir. Bu açıdan Tanrının emirleri ve yasakları motivasyon amaçlıdır ve ahlaki uyarı içermektedirler.

---

¹¹⁸ Mustafa Çağrı, *İslâm Düşüncesinde Ahlâk*, MÜİFV Yay, İstanbul 1989, s. 15.

Bu Mu'tezili görüşün tam ters bir biçimde açıklamaya çaba gösteren Eş'ari mezhebi olmuştur. Eşari alimleri, insanın ahlakı insanın kudreti ve kesbi olarak açıklamayı doğru bulmuşlardır. Fakat Eş'ari düşünce sistemde, İlahi Kudret ve İlim her fikrinin temel parametresi olarak, bütün sistematik görüşlerine yansımaktadır. İnsan iradesini de aynı şekilde Tanrı iradesine bağlı bir şekilde işlev göreceğine işaret ederek, insanların ahlaki davranışları tümüyle Tanrı iradesi dışında düşünülemez. İnsanın yaptığı her fiilin yaratıcısı Tanrı olduğunu savunmaktadır. İnsanların yaptığı her işleri Tanrı tarafından, ancak insan yapmakla kesb etmiş bulunur¹¹⁹. Bu çerçevede şunu açıkça söyleyebiliriz: bir eylem yaratıcısı olmadan düşünülemez, aynı şekilde kudretsiz de düşünülemez. Bu anlamda kudretin yok olması, kesbin de yok olmasına gelmektedir¹²⁰.

1. Maturidi'de Bilgi - Ahlak İlişkisi

Ahlak, bilmek ve yapmaktan oluşan iki farklı boyutu olan, bir bütün eylemdir. Bu anlamda iyiyi ve kötüyü ayırt etmek başka, onu gerçekleştirmek başkadır. Bilmek insan zihnine yönelik bir içeriğe sahip iken, yapma insanın fiziksel tarafı ile dışa dönük bir faaliyetidir. Maturidi açısından ahlak söz konusu olduğunda bu bütünlüğü sağlamak öncelikle bilmekten(aktif bilgi) geçer. Maturidi'nin bilmekten kastı, salt bilgi edinmek veya bilgi sahip olmak değil, bilgiyi zihinde bilince dönüştürerek içselleştirmektir. Bu açıdan bakıldığında insan davranışları düşünce ve eylem sonucunda gerçekleşmektedir

---

¹¹⁹ el-Eş'ari, Ebu'l Hasan Ali b. İsmail, *el-Lüma fi'r red a'la ehli zeyğ ve bida'*, İstanbul, 2017, İz yay, s.85.

¹²⁰ M.Saim Yeprem, *İrade Hürriyeti ve İmam Matüridi*, MÜİFV yay, n:8, İstanbul, 1984, s.218.

ve kişinin kendi tercihlerine bağılı kılındığını gösterir. Bu tercihteki irade özgürlüğü, bizi doğal olarak kişinin tercihine itmekte olan zihin durumuna yönlendirir.

Maturidi düşüncedeki bilginin önemi de burada yer bulmaktadır. Hatta İmam Maturidi'ye göre, hikmet(isabetli bilgi) olamadan, dürüst, ahlaklı(erdemli) olmak mümkün değildir. Bu meselede Kur'an'ın şu ayeti delil olarak göstermektedir: "*Allah'tan başkasına tapanlara hakaret etmeyin; sonra onlar da bilgisizlik yüzünden sınırı aşarak Allah'a hakaret ederler*"¹²¹. Maturidi'ye göre, "Onlar o putlara, Allah'tan başka ilahlar olduğunu kabul ederek tapmıyorlardı, onların tapmalarının sebebi ise, o putların kendilerini Allah'a yaklaştıracığı bilgisinden/ümidinden dolayı tapıyorlardı". Maturidi burada müşriklerin tutumunun yanlış bulsa da, onların kutsal bildiği değerlere hakaret etmenin ahlaken doğru olmadığını ifade temektedir¹²².

Maturidi düşüncesine göre, her bireyden beklenen ahlaki eylem(erdem), bireyin sağlam zihin durumuna dayanmaktadır. Böylece kişinin ahlakı ile zihni(inanç) birbirine bağlantılıdır, yani bir "fiil" fiile dönüşmeden önce kişide zihni bir hüküm ve inanç olarak bulunur. İnsan tarafından gerçekleşen fiillerin "zihin içi" ve "zihin dışı" gibi iki farklı boyutta ele almamız gerektiğine işaret etmektedir. Dolayısıyla hareketin zihin içi(sağduyu) boyutu tamamlanmadan, zihin dışına tezahür etmesi, davranış olarak dışa yansımaları düşünülemez. Dolayısıyla zihniyet, dış davranış için ön şart olarak görünmektedir. Maturidi bu konuya yaklaşımında insan davranışı ahlak-zihniyet

---

¹²¹ 6/En'am/108.

¹²² Maturidi, *Te'vilat*, c: V, s. 193.

bağlamında değerlendirmeye çalıştığını açıkça görmekteyiz. Böylece bireyin zihnindeki ahlaki değerler dışa tezahür ederek dış davranışı etkileyeceğini savunmaktadır¹²³.

2. Zulmün Toplumsal Yaygınlığı ve Toplumsal Çöküş

Kur'an bazı eski medeniyetlerin yıkılışından haber vermektedir. Bununla ilk muhatab Hz.Peygamber ile çevresindekilerden başlamak üzere, bütün insanlığa seslenilmekte ve yok olan, yıkılan medeniyetlerin tarih sahnesinden silinişine neden olan sebepler bildirmektedir. Bu medeniyetlerin yıkılışından gerekli derslerin alınmasını ve tarihin acı geçmişinin tekrar olmamasını hatırlatmaktadır.

Bu hatırlatma veya uyarma amaçlı olan ayetler, aslında toplumların yükselişi ve düşüşlerine neden olan prensipler ile kuralların olduğunu bildirmektedir. Yani toplumların genel yasası veya toplumları yönlendirecek mutlak kaderin olduğunu bildirmektedir. Ancak insanlık tarihi değişmeyecek ve bundan dolayı insan sorumlu değildir demek yanlış olur. Çünkü tarih değişmese bile, onun yorumu değişmektedir. Hatta her zaman kendisine yeni yorum bulmaktadır. Bu durum insanın tarihi oluşturan bir varlık olduğunu açıklamaktadır.

Kur'an özellikle bu noktada insanın sorumluluğunu vurgulamaktadır. Kur'an'a göre insan her yaptığı fiilden sorumludur. Şimdi insanın yaşam ortamıyla ilgili olan

---

¹²³ Hanifi Özcan, “*Maturidiliğin Oluşumu ve Türkler Arasında Yayılışı*”, Bilinen ve Bilinmeyen Yönleriyle İmam Maturidi ve Maturidilik, s. 290.

"zalim toplumlar veya zalim kavimler" meselesini ele alalım. Kur'an'da 63 ayette zalim olan toplumlardan söz edilmektedir. Bunların 23 tanesi "zalim kavim" olarak, 19 defa zalimler, 11 defa zulmedenler, 10 ayette "zalim şehir veya belde" ifadeleri ile geçmektedir. Bu kıssalarda anlatılan toplumlar:

- Nuh(a.s) kavmi¹²⁴
- Hud(a.s) kavmi¹²⁵
- Salih(a.s)'ın kavmi Semud¹²⁶
- İbrahim(a.s) kavmi¹²⁷
- Lut(a.s)'ın kavmi Sedom¹²⁸
- Şuayb(a.s)'ın kavmi Medyen halkı¹²⁹

---

¹²⁴ Nuh(a.s) kavminin zulmü Kur'an'da: 7/A'râf/60; 11/Hud/32;38;42;44; 21/Enbiya/77; 71/Nuh/7;21;23;24;26;27.

¹²⁵ Hud(a.s) kavmi Ad'ın zulmü hakkında Kur'anda: 7/A'raf/60; 11/Hud/50;53;54;59; 26/Şuara/123;128-129; 132; 134; 50/Kaf/12-14.

¹²⁶ Kur'anda Salih(a.s) kavmi Semud'un zulmü hakkında: 7/A'raf/76-77; 11/Hud/64-65; 26/Şuara/146-150;157; 27/Neml/47;49; 54/Kamer/29; 91/Şems/14.

¹²⁷ Kur'an'da İbrahim(a.s)'ın halkının zulmünü beyan eden ayetler: 26/Şuara/69-89; 29/Ankebut/16;18;24;25;26;27;31;32.

¹²⁸ İbrahim(a.s) peygamberin kardeşi, Lut(a.s) peygamberin gönderildiği Sedom kavminin zulmünü beyan eden Kur'an ayetleri: 7/A'raf/80-81;82; 27/Neml/54-55; 29/Ankebut/28; 51/Zariyat/28;31;32-34.

¹²⁹ Şuayb (a.s) kavmi Medyen halkı hakkında geçen ayetler: 7/A'raf/85;86;88; 11/Hud/84-85;89;91;94-95.

Böylece kendilerine peygamberler gönderilmiş toplumlardan söz eden ayetlerde, o toplumların yaşam akışının yanlış ve bozuk olduğunu, bu durum düzeyinden daha iyi bir düzeye, yaşam tarzından çıkarak yeni yaşam biçimine dönüştürmeye çağıran, uyarıda bulunan peygamberlere karşı bir tavrıda bulunmaktadır.

Tarihte kendilerini yok eden toplumların özellikleri olarak bilinen esaslar şu şekilde sıralanabilir: alışkanlık, örf, adet, gelenek ve görenekleri sorgulamaksızın körü körüne bağlanma. Sosyal adaletsizlik ve eşitsizlik, ahlaki duyarsızlık, keyfilik, sorumsuzluk vb gibi ortak noktaları bulunmaktadır. Müşriklerin Hz. Peygamber 'e yönelttiği: *“Biz atalarımızın yolundayız. Biz atalarımızın bu yolu izlediklerini gördük ...”*¹³⁰ karşı çıkışları da bunun tipik yansımasıdır. Bu aslında bir zihniyet sorunudur. Bu zihniyet insanlık tarihinde çeşitli dönemlerde varlığını sürdürmektedir. Böylece zulüm insan zihniyetine o kadar yerleştirmiştir ki, artık o toplumda düşünmeyen, araştırmayan, sorgulamayan vicdansız(cansız) toplum haline dönüşmüştür.

İmam Maturidi, *“İçlerinden bir topluluk, Allah'ın helak edeceği yahut şiddetli bir azapla cezalandıracağı kimselere ne diye öğüt veriyorsunuz deyince, Onlar: Rabb'imiz katında bir mazeretimiz(özür dilememiz) olsun diye, belki de sakınıp,*

---

¹³⁰ Kur'an'da: 7/A'raf/160, 177; 9/Tevbe/70; 11/Hud/101; 14/İbrahim/45; 16/Nahl/33,118; 29/Ankebut/40; 30/Rum/9; 34/Sebe/19; 2/Bakara/54,57; 3/Al-i İmran/117.

çekinmiş olurlar ümidiyle şeklinde cevap verdiler"¹³¹ ayetine ilgili yorumunda şöyle demektedir:

Cenab-ı Hakkın toplumsal yokuluşa ilgili beyanlarında, o toplumların üç tür zulmün yüzünden yok olduğunu bildirmiştir. Helak olmaya götüren *birinci sebep*, onların haddilerini aşmalarıdır, dolayısıyla bununla Allah'ın emrinin dışına çıkmış, O'nun yasakladığı şeylere yapmışlardır. Yokoluşa götüren *ikinci neden ise*, haddi aşanları uyarmamışlardır, böylece onlar da Allah'ın koyduğu sınırlarını ihlal etmeye çalışmışlardır. Son olarak zulüm yapan kısım, bu gruptaki insanlar hakkında şöyle denilmiştir: bunlar haddi aşmamışlardır, Allah'ın sınırlarını çiğnememişlerdir, fakat bu anlamda bu zulümü yapanları da uyarmamışlardır. Sadece olay başında, Allah'ın şiddetli bir azabına uğrayacak veya helak olacak kimselere ne için öğüt veriyorsunuz demekle de zulüm yapmıştır¹³². Çünkü Maturidi düşüncesine göre, zulümden alıkoymamak, engellemek te bir zulüm olarak anlaşılır, hatta bilerek yapılan büyük suçtur. Hatta İmam Maturidi bu ayete ilgili ayorumunun arkasından gelen ayetin bu görüşü desteklediğini beyan eder, o ayette şudur: *"İşte böylece onlar kendilerine yapılan uyarıları göz ardı edince biz de kötülüğü önlemeye çalışanları kurtardık, haksızlığa sapanları da yapmakta oldukları kötülüklerden ötürü dehşetli bir azap ile cezalandırdık."*¹³³

İmam Maturidi'nin anlayışında toplum bir organizma gibi, canlı ve sürekli hareket eden varlıktır. Toplumda her birey sürekli zaman ve çevre etkisinde, o toplumdaki

---

¹³¹ 7/A'raf/164.

¹³² Maturidi, *Te'vilat*, c: VI, s. 104.

¹³³ 7/A'raf/165.

ahlaki değerler ile yaşamını biçimlemektedir. Onun için Kur'an bazı durumlarda bireyin topluma uyararak kendisine zulmü yapabileceęinden¹³⁴ söz eder: *“Andolsun, sen kendilerine kitap verilenlere her türlü mucizeyi getirsen de, onlar yine senin kiblene uymazlar. Sen de onların kiblesine uyacak değilsin. Zaten onlar birbirlerinin kiblesine de uymazlar. Andolsun, eęer sana gelen bunca ilimden sonra onların arzu ve keyiflerine uyacak olursan, o takdirde sen de mutlaka zalimlerden olursun..”*¹³⁵ Aynı şekilde Maturidi dūřüncesinde, bir birey tarafından işlenen ve toplum tarafından kabul görüp, sevilen her suç, toplumsal bir suç sayılmaktadır. Nitekim o toplum, kendisini helak'a götürecektir, zarar doğuracak, toplumun bozulmasına sebep olacak sebeplerin önünü alamadığının veya engelleyemediğinin anlamına gelmektedir. Bu anlamda Maturidi sistemi içerisinde zulüme engel olması gereken hem bireyin sorumluluğu ve toplumun bu meseledeki direnişi önem arz etmektedir. Bunun tam tersi olan, iyiliğe götürecektir, toplumun gelişmesine sebep olacak bütün hikmetli/bilgili/haklı hareketler zulmün zıddı olmaktadır. Dolayısıyla bilgiye/adalete/hikmete uygun olmayan her řey zulüm olmaktadır.

3. İlahi Adalet/Hikmet ve Ahlak

Tarih boyunca insanların zihniyet Tanrı hakkında farklı boyutlarda tasavvurlar geliştirdiği objektif bir olgudur. Tanrıyı tanıma, algılama ve tasavvur faaliyetleri, her zaman insan düşünce sisteminin merkezine yerleşerek, insanın evren algısı ona bağlı kurmaya çalışıldı.

---

¹³⁴ 2/Bakara/120;145; 13/Ra'd/37.

¹³⁵ 2/Bakara/145.

Kelam ilmindeki tasavvurları adalet kudret hikmet çerçevesinde ele almak mümkündür. Maturidinin düşünce sisteminde hemen her alanda olduğu gibi, tanrı tasavvuru konusunda da hikmet merkezi bir öneme sahiptir.

Kelamdaki tanrı tasavvuruna ilişkin belirli başlı k tutumları şu şekilde özetleyebiliriz:

Mu'tezile sisteminde adalet, ahlak ve hikmetten bahsettiğinde akli bir çerçevede anlaşılan ve algılanabilen ilkeleri(normlar) kastetmektedir. Dolayısıyla onlara göre adaletin, hikmetin veya iyi-kötü olanların Tanrı'nın emri ve yasaklarından bağımsız olarak mevcut olmaları esas şarttır. Bu anlamda insanın bunları akıl ile ne olduğunu bilmesi/idrak etmesi gerekmektedir. İnsan bu anlamda akıllı bir varlık olarak, ahlaki sorumlu olduğunu kabul etmektedir. Mu'tezile'nin tanrı tasavvurunda “Adil Tanrı” bulunmaktadır¹³⁶.

Eş'ariler ise bu meseleye farklı bir şekilde yaklaşmışlardır. Onlara göre Tanrı'nın emir ve yasaklarından bağımsız, akla dayalı objektif değerleri veya ilkelerin olduğunu kabul etmemektedir. Eş'ari anlayışa göre hikmet ve adaletin ne olduğunu sadece Tanrı'nın bizzat kendisi belirlemekte, bu anlamda insanın bunları değerlendirmesi söz konusu olamaz. Çünkü bütün fiiler O'ndan çıktığı sebebiyle, O adildir ve hikmet sahibidir. Bu

---

¹³⁶ Tanrı mutlak anlamda hiçbir şeye ihtiyac duymaz. Kötülük te Onun için bir gereksinim değildir. Tanrı zatı gereği Alimdir, dolayısıyla kötü olduğunu bildiği gibi, ona ihtiyacının olmadığını da bilir. Kadı Abdülcebbar, *Şerh*, s.302.

anlamda insan Tanrı'nı emri ve yasaklarını rasyonel bir biçimde idrak edemez ve aynı zamanda sorumludur. Eş'ari sistemde Tanrı tasavvuru “Mutlak Kudretli Tanrı” veya “İlahi özgürlüğü sınırsız Tanrı” bulunmaktadır¹³⁷.

Maturidi düşünce sistemine gelince, yukarıda sunulan iki görüşün de Maturidi'nin Tanrı tasavvuruna önemli derecede katkıda bulunduğunu görmek mümkündür. Çünkü bu anlayışta hem Tanrı'nın otoritesi, hem Tanrının fiillerinin anlaşılabilceği vurgulanmaktadır. Bu anlamda Tanrının adaleti ve ahlakiliği meselesi Maturidi düşünce sisteminde "İlahi hikmet" konusu olarak açıklanmaktadır. Dolayısıyla bu ilke düşünce sisteminin her tarafına yansımaktadır. Bu unsur, asıl anlamda Tanrı'nın hikmeti veya Tanrı'nın Hakimliği(sabit bilgi, adaleti, ahlakiliği) meselesini ortaya çıkarmaktadır.

Kelam'da aslah teorisini geliştiren Mu'tezili tezi eleştirerek, Maturidi şöyle bir tutum takınmaktadır: “Herkes dini açıdan en uygun olanı(aslah) vermek Allah Teala'ya her zaman vaciptir” Allah için böyle bir şey söz konusu olsaydı rahmetini bazı kimselere özgü kılmasının bir anlamı kalmazdı. İkincisi, “O, Allah büyük lütuf sahibidir” buyurmuştur. İnsanların nazarında lütufkar, üzerine borç olanı değil, olmayanı lütfedip veren demektir, zira zaten vermek mecburiyetinde olduğu bir şeyi veren, yahut borucunu

---

¹³⁷ el-Eş'ari, Ebu'l Hasan Ali b. İsmail, *el-Lüma fi'r red a'la ehli zeyğ ve bida'*, İstanbul, 2017, İz yay, s.85.

ödeyen kimse lütuflarla nitelendirilemez. Eğer Allah'ın zatına vacip olsaydı “lütuflar sahibi” değil, “adalet sahibi” olurdu¹³⁸.

Maturidi'nin aslah teorisine yaklaşımında özellikle şu noktaları vurguladığını görmek mümkündür:

Maturidi, Allah'ın hikmetinin(bilgeliğine) mutlak olduğunu vurgulamaktadır. Bu da “Tanrı'nın mutlak anlamda her şeyi bilen ve yapan hikmet sahibi olmasıdır”¹³⁹ anlamına gelmektedir. O' ilahi hikmetin bizzat Allah'ın zatının gereği olduğunu savunmaktadır. Bu bağlamda insanların mutlak ve sonsuz ilim sahibi Yaratıcıyı sorgulamalarını doğru bulmuyor. Tanrı'nın “en iyiyi” yaratması zorunludur şeklindeki yaklaşımı ahlaki bulmaz¹⁴⁰, bu konuda Maturidi şu ayeti de delil olarak göstermektedir: “*O, yaptığın'dan dolayı sorgulanamaz fakat onlar sorgulanırlar.*”¹⁴¹

Maturidi ilahi hikmeti hakkında, şu değerlendirmeleri yapmaktadır: Allah'ın hikmeti(bilgeliği) bizim için tam bilinemeyebilir. Aynı şekilde Allah'ın özünü/mahiyetini tanımlayabileceğimizi iddia etmemeliyiz. Çünkü, “*İnsanların ilmi*

---

¹³⁸ “Gerek Ehl-i Kitap'tan olup da küfrü tercih edenler, gerek müşrikler size Rabb'inizden bir hayrın indirilmesini arzu etmezler. Halbuki Allah rahmetini dilediği kimseye özgü kılar. Allah büyük lütuf sahibidir.” Maturidi, *Te'vilat*, c: I, s.226.

¹³⁹ Ulrich Rudolph, *Maturidi*, çev: Özcan Taşçı, Litera yay, İstanbul, 2016, s. 514.

¹⁴⁰ Ulrich Rudolph, *Al-Matüridi's Concept of God's Wisdom*, MÜİFV yay, No:261, İstanbul, 2016, s. 49.

¹⁴¹ 21/Enbiya/23.

O'nu kapsayamaz."¹⁴² şeklindeki ilahi beyan, buna işaret eder. Maturidi'ye göre insan "Allah hakkında bilgi sahibi olabilir, fakat O'nun özü, zatı, mahiyetini kuşatamaz."¹⁴³

Maturidi'ye göre kötülüklerde bile bir çok hikmet vardır¹⁴⁴. İnsanlar Tanrı'nın hikmetini kavrayamadığı halde, tüm dünyadaki O'nun izlerini ve etkilerini incelemesi gerekmektedir. Çünkü O'nun hikmeti, yaratıklarının hepsisine yansımaktadır, yaratılmış varlıklar içinde insanın bunlara idrak edip bilgi edinmesi, Tanrı'yı daha iyi anlayabilmek ve yaşamak için çaba sarfetmek anlamına gelmektedir¹⁴⁵. Ayrıca bu tür konularla ilgilenen kimse bir nesnenin mutlak kötü veya mutlak iyi olduğuna hükmetmenin yanlış olduğunu anlamalıdır, aksine her şeyin zararı da yararı da vardır¹⁴⁶.

Son olarak Maturidi düşüncede İlahi Hikmet iki meseleyi içine almaktadır. Birincisi ahlaki iyilik ve diğeri ise adalettir. Ancak bu bağlamda Maturidi Allah'ın iyiliğini ölçülemez olarak görmektedir. Zira onun sınırı yoktur. Bundan dolayı da hiç kimse ilahi

---

¹⁴² 20/Taha/110.

¹⁴³ Maturidi, *Tevhid*, s.145.

¹⁴⁴ Deprem, sel, heyelan, kıtlık, kuraklık, kasırga gibi doğal afetler yanında körlük, sağırlık, dilsizlik, sakatlık, ölümcül hastalık ve delilik gibi insanda bulunan eksiklikler fiziksel durumlar da değişik bir çok adalet ve hikmetler olabilmektedir. Yılan gibi zararlı hayvanlarla bazı kötü nesnelere düşünme ve tefekküre sevk etmek, ibret almaya teşvik etmek ve imtihan sebebi olmak gibi bir çok hikmetleri vardır. Zararlı nesnelere insanın eğitmesi ve her türlü hale teyakkuzda olması hikmetidir. Zararlarını görünce sabır, faydasını görünce şükür yönüne yönelik olması da bir başka hikmet yönüdür. O'na göre insanın aciz durumda kalıp idrak edip yaratıcıya yönelmesi ve kulluk yapması da kötülüklerden beklenen hikmet durumudur. Maturidi, *Tevhid*, s.180; *Te'vilat*, c: V, s. 90-91.

¹⁴⁵ Ulrich Rudolph, "Al-Matüridi's Consept of God's Wisdom", *MÜİFV* yay, No: 261, İstanbul, 2016, s.50.

¹⁴⁶ Maturidi, *Tevhid*, s.182.

bir fiilde iyiliğin en yüksek derecesinin ifade edildiğini ifade edemez. Adaletin ise bu anlamda belli bir ilkesinin tespit edilmesi mümkündür. Ancak bunun için de yine Tanrı'nın en yüksek faydalı/iyiyi yaptığı söylenemez. Adaletin ölçütü bu değildir. Buna karşın Tanrı, her şeye ona uygun olan tarzda muamele ettiği için Adildir. Başka bir ifadeyle: “Hikmetli olmak doğru olana isabet etmektir” veya “Tanrı'nın, her şeyi yerli yerine koyduğundan (*vad'u' külli şey'in mev'idehu*) dolayı hikmetli olduğudur” demektir¹⁴⁷.

Maturidi'nin bu açıklamaları ile hikmet/adalet yakın anlamda olup, bunun zıddı da zulüm sayılmaktadır. Hikmete uygun olmayan her hareket, Maturidi açısından zulüm sayılmaktadır. Yine Maturidi'ye göre insanların hikmetli davranışları, isabetli, dengeli bilgiyle olunur, bu da insanın cehaleti ve bilgisizliğinin zulüm olduğunu ortaya çıkarmaktadır.

4. Zulmün Faili Olarak İnsan

Allah insanlara zulmetmediğine göre, insanın başına gelen zulüm, insanın bizzat kendisi tarafından olmaktadır. Kur'an'da bu meseleyle ilgili “*Allah insanlara hiç zulmetmez. Fakat insanlar kendi kendilerine zulmediyorlar*”¹⁴⁸ ayeti geçmektedir. Kur'an'da “insanların kendi kendilerine zulmedeceği” ifadesi 29 defa tekrarlanmaktadır.

---

¹⁴⁷ Ulrich, *Maturidi*, s.516.

¹⁴⁸ 10/Yunus/44.

İmam Maturidi Te'vilat¹⁴⁹ adlı eserinde bu ayetlerdeki "nefse/kendisine zulüm" ifadesini mecazi anlamda olduğunu açıklamaktadır. Ona göre bu ifadelerle kast edilen, insanın şirk, küfür, isyan ve nifak gibi kişinin inancına yönelik olumsuzluklar anlatılmaktadır. İnsanın kendisine veya başkasına zarar verecek bütün fiiller zulümdür. Bu bakımdan onlar, kendilerini Allah'tan başka şeylere teslim ettikleri ve O'ndan başkasına taptikları için kendilerine zulmetmiş ve kendilerini olmamaları gereken yere koymuşlardır¹⁵⁰. Maturidi onların kendilerini ait oldukları yere koymalarını, sadece Allah'a teslim etmeleri ile mümkün olduğunu beyan eder.

Bu zulmün Allah'a değil, insana yönelik olduğunu da söylemektedir: "şöyle de denilmiştir: Onlar Allah'ı inkar etmeleri ve O'ndan başkasına tapmaları yoluyla Allah'a değil, sadece kendilerine zarar vermişlerdir, çünkü Allah'ın, onların ibadetlerine ihtiyacı yoktur. Bu gibi ayetlerin asıl anlamı şudur: Allah her insanın yaratılışında, kendisine kulluk yapma özelliğini koymuştur, fakat insanlar bu özelliklerini Allah'tan başkasına kulluk yapmaya çevirmişlerdir¹⁵¹. İnsanın zulüm yapmasına sebep olan genel karakterini şöyle sıralamak mümkündür:

İnsanın zayıf yaratılış olmasıdır. Bu anlamda, insan tabiatı itibarıyla kendi nefsi arzu-isteklerine düşkün ve insanın zayıf olması hevesine(hevâ) düşkün olmasını bildirmektedir. Yoksa insanın fiziki anlamda zayıf olduğu anlamına gelmez.

---

¹⁴⁹ Maturidi, Te'vilat adlı eserinde şu ayetleri delil göstermektedir: 7/A'raf/160;177; 9/Tevbe/70; 11/Hud/101;14/45. 16/Nahl/33;118; 29/Ankebur/40; 30/Rum/9; 34/Sebe/19; 3/Al-i İmran/117.

¹⁵⁰ Maturidi, *Te'vilat*, c: II, s. 440.

¹⁵¹ Maturidi, *Te'vilat*, c: II, s. 440.

İnsanın çok aceleci olması. İnsanın doğal karakterindeki acele etme eylemi psikolojik durum olarak, her şeyin dengesini bozmaya, dengesiz hale getirmeye eğilimlidir. Bu sebeple, hayıra eder gibi şerre de dua edebilmektedir¹⁵².

İnsanın çok cimri ve sabırsız olması. Buna ilgili Kur’anda şöyle bir ayet geçmektedir: “Şüphesiz insan çok hırslı sabırsız olarak yaratılmıştır. Kendisine kötülük dokunduğu zaman sızlanır. Ona bir hayır dokunduğunda eli sıkıdır¹⁵³”.

İnsanın nankör, ümitsiz ve şımarık olması. Bu anlamda insanın şükür tanımaması, niyeti verene nankör olarak davranması, başına zorluklar geldiğinde ümitsizliğe düşmesi ve ondan kurtulunca şımarık davranışa devam etmesidir.

İnsanın çok cahil olması. Bu mesele aslında insanın bütün davranışlarının ölçütü gibi gözükmektedir. Çünkü insanın genel karakterindeki bütün olumsuzluklar, insanın yaptığı zulüm, işkence ve eziyetlerin altında bu cehaleti bulunmaktadır. Bu durum küçük bir çocuğun bilmediği bir şeyi yapmasına benzer. Dolayısıyla hem Kur’an açısından, hem tezimizin konusu İmam Maturidi açısından bu çok önemlidir, bu zihniyet düşman olarak vasıflandırılmaktadır.

Dolayısıyla Kur’an’da çok sayıda yer alan: “Şüphesiz Allah insanlara asla zulmetmez, fakat insanlar kendi kendilerine zulmederler¹⁵⁴”, “Şüphesiz ki Allah, hiç kim-

---

¹⁵² 17/İsra/11.

¹⁵³ 70/Mearic/19-21.

¹⁵⁴ 3/Al-i İmran/182.

seye zerre kadar zulüm etmez...¹⁵⁵” gibi ayetler gerçek anlamda Allah’ın kullarına asla zulmetmeyeceğini, onlara adaletli ve ahlaki ilişki kuracağını delili olabilmektedir. Maturidi bu ayetlerden hareketle zulmü yapanın insan olduğunu ve zulmü kendi kendisine yaptığını beyan eder.

İmam Maturidi, “Allah zerre kadar haksızlık etmez”, “Onlar zerre kadar haksızlığa uğratılmazlar”, “Senin rabbin kullarına haksızlık etmez” ve “Onlara kıl payı kadar haksızlık edilmez” gibi ayetlere¹⁵⁶ ilgili şu yorumu getirmektedir: “Cenabı Hakkın bu ayetleri zikretmesinin hikmeti şudur ki, cahil bir kimse, çocukların ve küçüklerin çektiği acıları ve onların karşılaştıkları musibetleri görünce bunun, Allah tarafından onlara yönelik birer zulüm olduğunu sanmasın. Çünkü Allah dilediğini dilediği gibi, sağlam yada hasta olarak yaratma hakkına sahiptir. Şunu da bildirmek gerekir ki, zulmeden kişi iki sebepten dolayı zulmeder. Ya adalet ve hakkı bilmemekten dolayı yahut da ortaya çıkan bir ihtiyaçtan dolayı olur ki, o ihtiyacı giderirken(kurtulmak için) kendisini zulmetmeye sevkeder. Şu da var ki dünya aleminde zulmün anlamı hak sahibinin izni olmaksızın bir şeyi almaktır. Yaratıkların hepsi yönüyle Allah’a aittir, dolayısıyla O’nun yaptığında zulüm söz konusu değildir.”¹⁵⁷

Bu yorum ile İmam Maturidi insanın zulüm yapmasının sebeplerinden birinin cehaletten kaynaklandığını savunmaktadır. Bunun için bilgiyi insan fiillerinin önüne

---

¹⁵⁵ 4/Nisa/40.

¹⁵⁶ 4/Nisa/40;49;124; 41/Fussilet/46.

¹⁵⁷ Maturidi, *Te’vilat*, c: III, s. 211.

çıkartıyor. Yani yukarıdaki bölümlerde bahsettiğimiz gibi, Maturidi'ye göre insanın zulüm yapması kişinin cehaletinden(bilgisizlik) doğmaktadır.

Genel olarak açıklarsak, Maturidi'nin kişinin kendisine zulüm etmesi ile ilgili yorumunu iki şekilde değerlendirebiliriz. Birincisi, her mülk sahibinin kendi mülkünü yok etmeye hakkı vardır. Sahip olduğu eşyasını bozan kimse zalim olarak nitelenemez. Çünkü zalim kendi dışında başkasının mülkünü yok eden(bozan) kimsedir. Tüm yaratıkların sahibi olduğu için Allah, kullarına asla zulmetmiş olamaz. Bu anlamda insanın Allah'ın mülkünü yok etmekle(dengeyi bozmakla) zulm işleyeceği söz konusu olmaktadır.

Zulme yönelik ikinci değerlendirme ise, zulümün, bir şeyi ait olduğu yerden başka bir yere koymak şeklindeki anlamı ile ilgilidir. Kur'an'da *“(Ey Muhammed!) İşte bu(halkı helak olmuş) memleketlerin haberlerindedir. Biz onu sana anlatıyoruz; onlardan (bugüne kadar izleri) kalan da vardır, yıkılıp gidenler(yok olan) de. Onlara biz zulmetmedik; fakat onlar kendilerine zulmettiler. Rabbinin (azap) emri geldiğinde, Allah'ı bırakıp da taptıkları ilahları, onlara hiçbir şey sağlamadı, zararlarını artırmaktan başka bir şeye yaramadı”*¹⁵⁸ buyurulmaktadır.

Yukarıda ayetlerde geçen: “biz onlara (azap vermedik) zulmetmedik” denilmesinin sebebi onların kendileri işlemiş oldukları zulüm sebebiyle kendi yok oluşlarını hazırladıklarını, yoksa Allahın bu helakı veya zulmü işlemediğini, kendisine ait olduğu yerden başka bir yere koymayı gerçekleştirmediğini söyler. Helak edilen top-

---

¹⁵⁸ 11/Hud/100;101.

lumlar, yaşam dengesini ve kendi nefislerini ait olduğu yerden başka bir yere koymuş oldular ki, işte bu, zulmün ta kendisidir. Ve bu yorum bağlamında şu ayetler de yerini bulmaktadır: *"Biz ancak halkı zalim olan memleketleri helak etmişizdir.¹⁵⁹"; "Halkı iyi olduğu halde Rabbin, haksızlıkla memleketleri helak etmez.¹⁶⁰".* İnsan zulüm işleyen bir varlıktır. İnsanın yaratılış itibarıyla zulüm yapabilme kabiliyetinde bulunması, insanın özgür iradeli varlık olduğunu bildirmektedir.

---

¹⁵⁹ 28/Kasas/59.

¹⁶⁰ 11/Hud/117.

III. BÖLÜM

HAKKANİYET YOKSUNLUĞU OLARAK ZULÜM

İnsan, yaşamında her zaman adalet arayışı içerisinde bulunmaktadır. Hakkaniyete dayalı bir dünya tasavvuru veya adaletli dünya modeli insan zihniyetinde her zaman var olan bir olgudur. Adaletle duyduğumuz ihtiyacı ve adaletin insan için gerekliliğini herkes şüphesiz kabul etmektedir. Fakat adalet nedir, nasıl uygulanır veya hangi ölçülere göre hesaplanması gerektiği meseleleri temel problem olarak her zaman tartışılma gelmiştir.

İnsanlığın tecrübe tarihinde hakkaniyete ve adaletle dayalı sistemlerin inşasında peygamberlerin rölü inkâr edilemez. Hatta bütün İlahi dinlerin ana gayelerinden biri insanlar arasında adaletin hakîm kılınması olmuştur. Son din İslam ve son peygamber Hz.Muhammedin en ayırt edici vasıflarından biri adalettir. İslam Tevhid ve Adalet dini olarak tanımlanmıştır. Nitekim Kur'an'ı Kerimde Hz.Peygambere hitaben, *Onun için sen durma davet et ve emrolunduğun gibi doğru git, onların arzularına uyma ve de ki: "Ben Allah'ın indirdiği bütün kitaplara inandım ve aranızda adaletli davranmakla emrolundum¹⁶¹.."* buyurulmaktadır. Bu anlamda Kur'an'ın nüzulünden sonra, Hz Peygamberin uygulamaları ile birlikte, yeni bir hakkaniyet ve adalet perspektifi oluşmuştur diyebiliriz.

---

¹⁶¹ 42/Şura/15.

Şu hâlde “adalet/hakkaniyet” ilkesi insanlığın ilk aşamalarından en son Hz. Muhammed’e kadar bütün peygamberlerin getirdiği dinin en önemli esaslarından biri olmaktadır. Dolayısıyla Peygamberlerin yaptığı görevleri toplumun adaletini sağlamak ve insanlığa uyarıda bulunmaktır. Hak ve hukukun üstün olmadığı bir toplumda her türlü zulüm ve işkenceler doğal olarak doğabilmektedir. Dolayısıyla her birey ve bireylerden oluşan toplum için adalet ve hak temel esastır.

Kur’an’da, “*bir toplum kendisini değiştirmedikçe, Allah’ın onları değiştirmeyeceği*”¹⁶²” beyan edilmektedir. Bu ayetin toplumlar için geçerli bir yasa veya kader olduğunu söyleyebiliriz. Zira adaletten yoksun(zulüm yaygın) olan toplumun helak olması kaçınılmazdır. Bu yasaya uyulmadığı takdirde, insanların başına nelerin gelebileceği tarihsel örneklerle sabittir. Dolayısıyla toplumun yaşamı için adaletli olmak, bireyin toplumdaki hakkı ve hukukunu korumak zorunlu bir ahlak ilkesidir. İşte Kur’an’ın adaleti temel şart tanıması bununla ilgilidir.

Kur’an’da adaletli olmaya çağırmakta olan ayetler: “*Muhakkak ki Allah adaleti ve iyiliği emreder*”¹⁶³, “*De ki “Rabbim bana adaleti emretti*”¹⁶⁴, “*Söz söylediğiniz zaman yakınlarınız dahi olsa adaletli olun*”¹⁶⁵, “*Ey iman edenler, adil şahitler olarak, Allah için, hakkı ayakta tutun. Bir topluluğa olan kininiz, sizi adaletten alıkoymasın, adalet yapın o takvaya daha yakındır. Allah’tan korkup sakının. Şüphesiz Allah yapmak-*

---

¹⁶² 13/Ra’d/37;

¹⁶³ 16/Nahl/90;

¹⁶⁴ 7/A’raf/29;

¹⁶⁵ 6/En’am/152;

ta olduklarınızdan haberi olandır”¹⁶⁶ gibi ayetler bizim için adaletin/hakkaniyetin önemini vurgulamaktadır. Ancak adaletin yaşama tezahür etmesi aşamasına gelince veya adaletin uygulanması söz konusu olduğunda, tarihte bu meseleye çok farklı(Felsefe, Hukuk, Din, v.s) boyutlarda uygulamalar yapılmıştır. Şimdi asıl konumuz Kelam ilmindeki “adalet/hakkaniyet” kavramı üzerinde duralım.

1. Kelam’da “Hakk”ın ve “Adalet”in İlkeye Dönüşmesi

Adalet sözlükte, “*eşit davranmak, denk tutmak, doğrultmak, düzeltmek, doğruluk, haksızlıktan uzak durmak, tam düzgünlük, istikâmet, insaf, hakkaniyet, zulmün zıddı, doğru hüküm verme*”¹⁶⁷ gibi manalara gelir. Adalet kavramı en temel anlamda “*her şeyi yerli yerine koymak*”, “*herkese veya her şeye layık olduğunu vermek*” gibi mana gelmektedir.

Bu ilkeyi kelam tarihinde ilk Mu’tezile kelamcıları dinin en önemli esaslarından biri olarak kabul etmişlerdir. Kelam tarihinde kendilerine “*Ehlü’l-Adl*”¹⁶⁸ veya “*el-*

---

¹⁶⁶ 5/Maide/8.

¹⁶⁷ İbn Manzur, *Lisânu’l-Arab*, c: XI, s.430; Bekir Topaloğlu; İlyas Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, İSAM Yay, 2017, s.13-14.

¹⁶⁸ Mu’tezile’nin en çok beğendiği isim işte budur. Onlara göre, ilahi adaleti ve Allah’ın gerçek birliğini en iyi şekilde anlayan ve ispat eden kimseler olmaları itibariyle, kendilerine bu büyük hizmetleriyle mütenasip bir isim verilmelidir. “al-Adl” sözü ile kaderi inkar edip, insana kendi fiilini yaratma kudretli vermiş ve böylece Allah’a şer isnadından kendisini tenzih etmiş olduklarına, inanmış olmalarını göstermektedir. Kemal Işık, *Mutezilenin Doğuşu ve Kelami Görüşleri*, AÜİF Yay LXXVI, Ankara, 1967 s.69.

Adliyye” olarak isimlendirmeyi doğru bulmuşlardır. Mu'tezile okulunun geliştirdiği doktrinde beş esasın ikincisi *adalet* olmaktadır.

Bu prensipten yola çıkan, Mu'tezile mensupları Allah ile insan ilişkileri ve insan fiilleri meselelerinde adalet temelinde doktrinler sunabilmiştir. Mu'tezile'nin adalet anlayışının altında tenzih dūřuncesi yatmaktadır ve Tanrı tasavvurunda da “Adil Tanrı” bulunmaktadır. “Kötölük yaratan Tanrı zulüm yapmış olunur” tezinden kaçınmaya, tenzih etmeye, dolayısıyla adaletin gerekçesi olarak, kötölüğü Tanrı'nın yaratmayacağını, insanın kendisinin yarattığını söyleyerek kelim tarihinde “adalet” ilkesini dinin temel taşı yapmaya çalışmışlardır.

Mu'tezile'nin adalet ilkesini dūřüncelerine temel yapması, řu şekilde özetlenebilir: “Mu'tezili dūřüncede *ehadiyyet*, Tanrı'nın zatının eşsizliğini ve biricikliğini ifade ederken, *adalet*, Tanrı'nın mutlak anlamda kemalini ve O'nun fiilierinin ahakiliğini ifade eder. Tevhid Tanrı'nın zatının mutlaklığına işaret ederken, adalet O'nun fillerinin alem ve insanla ilişkisini içerir. Tanrı'nın, mutlak anlamda adil oluşu konusunda, Mu'tezile tarafından geliştirilen literatür, bir tür metafizik ahlak veya ahlak adına metafizik yapmak şeklinde değerlendirilebilir. Mu'tezili sistemde ahlakın ana teması adalettir. Adalet, teori ile pratiğin, akide ile ahlakın ayrılmaz ilişkisine temel oluşturur. Mu'tezile adalet ilkesini dūřünce sisteminin merkezine yerleşirmiştir. Bu ilkeyle Tanrı'nın mutlak anlamda kemalini, kötölüğün ve zulmün hiçbir biçimde O'ndan ortaya

çıkmayacağını tespit etmeyi amaçlamaktadır. Zira zulüm ve kötülük, cehalet ve yoksunluğu ifade eder. Oysa Tanrı'nın eylemleri bu nitelemelerle bağdaşmaz"¹⁶⁹.

Mu'tezile kelamcıları açısından, kötülük doğuracak sebepler cehalet ve ihtiyaçtan dolayı ortaya çıkacaktır. Dolayısıyla Tanrı mutlak kamil olduğu için, hiçbir şeye ihtiyaç duymaz. Kötülük yapma veya yaratma O'nun için bir ihtiyacı değildir. Tanrı alimdir, bir şeyin kötü olduğunu bildiği gibi ona ihtiyaç duymadığını da bilir. Bu nedenle kötülüğu irade etmesi doğru değildir¹⁷⁰.

Tanrı – Âlem – İnsan ilişkisinin adalet temelli olduğunu savunan Mu'tezile, Tanrı'nın mutlak anlamda iyi olduğunu, O'ndan hiçbir şekilde kötülüğün ortaya çıkmayacağını, kötü, çirkin ve zararlı olanı yaratmadığı gibi bunlarla da hükmetmeyeceği görüşünü benimsemiştir. Eğer Tanrı, kötülüğu yaratıp onunla hükümederse, bununla kullarını sorumlu tutarak cezalandırırsa, bu Tanrı'nın zalim olduğu fikrini doğuracaktır. Bundan dolayı Mutezileye göre, Allah'ın, mutlak anlamda adil olup, zalim olması düşünülemez. Bu yaklaşımı Mutezili alimler düşünce sistemlerinin temeli yapmışlardır.

Mu'tezilenin adalet anlayışının tam ters ucunda, bu anlayışa karşı tamamen ters yapıda temellendirilen Eş'ari mezhebinin “adalet” anlayışını görmekteyiz. Bu anlayışta, İlahi Adalet meselesi, Allah'ın Kudret, İlim ve İrade sıfatları ile açıklanmaktadır. Eş'ari

---

¹⁶⁹ Mahmut Ay, “*Kelam'da Adalet, Kudret ve Hikmet Bağlamında Tanrı Tasavvurları*”, Eskiye Dergisi, sayı: 31, Güz 2015, s.25-50.

¹⁷⁰ Kadı Abdülcebbar, *Şerh*, s.302, 459-463; *Muğni*, c: VI, s. 177., c: VIII, s.196; 202-203,

alimlere göre, “hikmete uygun iyi ve güzel fiiller, ancak alim bir zattan olur.”¹⁷¹ Eş’ari sistemde Allah’ın alim sıfatı(her şeyi öncesinden bilmesi), Tanrı’nın kudret sıfatını açıklayacak anahtar terimi olarak gözükmektedir. Allah’ın bilgisinin mutlak olduğu için, O’nun kudreti, iradesi ve adaleti gibi meseleler onun bilgisinin içerisinde bulunmaktadır. Bundan ötürü O’nun yaptığı her şey hikmetine/ bilgisine uygundur. Dolayısıyla Eş’arilikte İlahi adalet Tanrının(Kudret ve İrade sahibi) her isteğinin gerçekleştirilmesidir¹⁷².

Konuyu Maturidi açısından ele alacak olursak, “Allah’ın fiili hikmetsizlikten münezzehtir”¹⁷³ diyen İmam Maturidi bütün düşünce sistemini “hikmet” merkezli biçimde ele almıştır.

2. Maturidi’de Adaletin Temeli Olarak Hikmet

Hikmet kelimesi, Arapça “h.k.m” kökünden türemiştir. Hikmet sözlükte, “hüküm ve ahkâm, derin ve yararlı bilgi, bilgelik”¹⁷⁴ gibi anlamlara gelir. Hüküm kelimesinin çoğulu hikem mastarından gelen bir isim olarak hikmet, “adil yargıda bulunmak, bilmek, anlamak, sakındırmak, zulümden alıkoymak” manalarına gelmektedir. Bu anlamda

---

¹⁷¹ el-Eş’ari, Ebu’l Hasan Ali b. İsmail, *Kitabul-İbane an Usuli’d Diyane*, Beyrut, 1994, s. 112.

¹⁷² Mahmut Ay, *Eş’ari Kelamında İnsanın Sorumluluğu*, İslami Araştırmalar Dergisi, c:17, sayı:2, 2004, s.91-107.

¹⁷³ Maturidi, *Tevhid*, s. 351.

¹⁷⁴ İbn Manzur, *Lisanül-Arab*, “hkm” mad, c: XXII, s. 141; İbn Faris, *Mu’cemu Mekayisi’l-Luga*, “hkm” mad, Beyrut, c: II, s. 91.

hikmet insanı zulümden, cehâletten alıkoyan, engelleyen ve insanı doğru işlere sürükleyen özelliştir. İnsanın ilimiyle, akılıyla gerçeği bulunmasına işaret etmektedir.

Hikmetin adaletli, dengeli davranma manalarında olduğunu da söylemek mümkündür. Örneğin, “racülün hakim” yani hakim adam dendiğinde, sözünde hikmetli ve davranışında adaletli olan kişi akla gelir. Allah’ın Hakim olması da hükmün O’na ait oluşunu ve İlahi fiilerinde hikmet ve adalet sahibi olduğuna işaret etmektedir. Bu kavram Maturidi düşüncede en önemli merkezi kavramdır. Şimdi Maturidi’nin adalet ve hikmeti anlayışını ele alalım.

İmam Maturidi’ye göre, adalet hakka, gerçeğe, doğruya uygun olmak ve “haktan sapmayın¹⁷⁵” anlamındadır. Bu anlamda adalet cevr’in(zulmün) zıddıdır. Allah kullarına asla zulmetmez, kullarına adaletle hükümede bulunur. Adalet, insanların birbirleriyle olan ilişkilerini ve insanın devletle(siyasi otoriteyle) olan bağlantısını, Allah’ın indirdiği hüküme göre düzenlemektir. Temel ilke olarak zulüm ve hikmetsizlik(cevr ve sefeh) çirkin olup, adl ve hikmet güzel şeyler olarak nitelenmiştir¹⁷⁶.

Bu görüşleri ile İmam Maturidi’nin insan fiillerini hukuki alandan ahlaki alana taşıyarak açıklama getirmeye çalıştığını görmekteyiz. Ayrıca İmam Maturidi, Mu’tezile’nin “başkasına fayda sağlamayan her fiil, hikmetten yoksundur” görüşünü kabul etmemektedir. Hikmet kavramıyla adalet kavramı birbirine çok yakın bir anlam alanlarına sahip olsalar da, hikmet kavramının adalet kavramından daha zengin bir

---

¹⁷⁵ Maturidi, *Te’vilat*, c: III, s. 76.

¹⁷⁶ Maturidi, *Tevhid*, s. 347.

çerçeveye sahip olduğunu söylemek mümkündür. Adalet, hak üzerine ne bir şey ilave etmek, ne de bir şey eksiltmektir. Adalet ve hikmet aynı sonuçta birleşip birşeyin bizzat konulması gereken yere konulması ifade eder. Bunun zıddı yani “bir şeyi yerinden başka bir yere konulması” zulümdür. Çünkü hikmet adaletle olur. Dolayısıyla adalet, hikmet kavramının anlam alanı içerisinde değerlendirilir¹⁷⁷.

Hikmet, zengin bir anlam alanına sahip birkavramdır. Bu kavram İmam Maturidi tarafından dini anlayışın temel kavramı haline getirilmiştir. Hikmet kavramını ahlaki boyutta ele alarak, bu noktada bilginin(ilim) büyük önem taşıdığını da bildirmektedir. Maturidinin hikmet kavramı şu şekilde izah edilmektedir: “O(hikmet), her şeyi yerli yerine koymak ve hakkı sahibine vermekten ibarettir. O(hikmet), her şeyden önce bilmek, bilginin ışığı altında her şeyi kendi yerine koymak ve her türlü hakkı sahibine ulaştırma eylemini gerçekleştirmektir. Hikmet, bütün işleri isabetli, dikkatli ve sağlam bir şekilde yerine getirmek esasından doğar.”¹⁷⁸ Maturidi Te’vilat’ta hikmet kavramının isabet, ilim ve bilgi, fikh gibi anlamlara geldiğini söylemektedir. Bu anlamda “hikmet” isabettir(sabit din), hakim ise isabet edendir.

Maturidi Kur’an’daki hikmet kelimesi ile ilgili olarak, onun dini konuların sınırlarını ve iç yüzlerini anlamaktan ibaret olduğunu, dış görünümlü değil, hakikat ve mahiyet açısından bilmek ve isabetli davranmak ve hatalı olanı ayırt etmek¹⁷⁹ anlamına

---

¹⁷⁷ Hanifi Özcan, “*Mâturîdî’ye Göre Hikmet Terimi*”, DEÜİF Dergisi, 1988. s.42-45.

¹⁷⁸ Maturidi, *Te’vilat*, c: II, s. 216.

¹⁷⁹ Maturidi, *Te’vilat*, c: II, s. 216.

geldiğini beyan eder. Yani “hikmet” her şeyin hakikatine isabet etmek ve onu kendi yerine koymaktır, hakim ise isabet eden, her şeyi konulması gereken yere koyandır.

Görüldüğü gibi hikmetin tanımı “adalet” tanımı ile aynı noktada birleşip, uyum sağlamaktadır. Çünkü adaletin aslı anlamı da bir şeyi kendi yerine koymaktır, hak üzerine ne bir şey ilave etmek, ne de ondan bir şey eksiltmektir. Sonuç olarak, Maturidi düşüncede adalet ve hikmet kavramları aynı noktaya işaret etmektedir. O da bizzat kendi konulması gereken yere konulmasını ifade edince, bunun tam tersi de zulüm olmaktadır. Çünkü zulüm bir şeyi kendi yerinden başka bir yere koymaktır.

Buradan hareketle, Maturidi düşüncede zulüm kavramının zıddı adalet ve hikmet kavramları olmaktadır. Bu anlamda Allah her şeyi konulması gerektiği yere koyandır, yani Allah Hakimdir. Maturidi bu konuya ilgili de şunu da ifade etmektedir: “Allah’ı hakkıyla bilen, O’nun her şeyden müstağni oluşunu, hükümlerliğini, sonra da kudretini, yaratmanın da emretmenin de O’na ait oluşu çerçevesindeki hakimiyetini takdir eden kimse fülilin hikmet ve adalet dâiresi dışına çıkarmayacağını pek ala kabul eder; O ki zatı itibariyle Hakim, Gani ve Alimdir.”¹⁸⁰

İmam Maturidi temel ilke olarak şunu açık bir şekilde söyler: “zulüm ve hikmetsizlik(cevr ve sefeh) çirkin, adl ve hikmet ise güzeldir.”¹⁸¹ Ancak bunu açıklarken bir şeyin konumu hikmet, diğer konumda sefeh, başka bir konumda da zulüm, diğerinde ise, adl olabileceğini de beyan eder. Bu meseleye örnek olarak, acı ilaçların içilmesini örnek

---

¹⁸⁰ Maturidi, *Tevhid*, s. 333.

¹⁸¹ Maturidi, *Tevhid*, s. 334.

olarak vermiştir. Hikmet ve adaletin güzelliği, sefeh ve zulmün de çirkinliği sabit olup, Allah Teala meydana getiren her fiilinde en azından o fiilin hikmet ve adalet veya lütuf ve ihsan oluşuyla nitelenmesi gerektiğini de söylemektedir. Bilgisizlik(cehalet) ve ihtiyaç kaynaklı doğan zulüm ve sefeh vasıflarıyla Allah ispatlanamaz. Bu zıt kavramları ayırt edememek veya yanlış vasıflandırmak beşeri bilgisizlikten doğmaktadır. İmam Maturidi'nin adalet anlayışı da hikmet anlayışı gibi çok temel ve esas, hatta aynı sonuçlu anlayışı ifade eden temel kavramlardır.

Maturidi, “...Mescid-i Haram'a girmenizi engellediler diye bir topluma karşı duyduğunuz kin, sakın aşırı gitmenize sebep olmasın. İyilik ve takva hususunda yardımlaşın, günah ve haksızlık yolunda yardımlaşmayın. Allah'tan korkun, çünkü Allah'ın cezası çetindir¹⁸²” ayetini yorumlarken, insanlar arası ilişkilerde adaletin esas olduğunu ve adalet yoksun olan toplumda düşmanlığın, kinin ve nefretin çoğalacağını adaleti hakim kılarak, adil davranışlarla hareket ederek bu olumsuzluklar engelleneceğini ve yegâne çıkış yolu bu olduğunu vurgulamaktadır¹⁸³.

Bu ayetin devamı olarak geçen “Ey iman edenler! Allah için hakkı ayakta tutan, adalet ile şahitlik eden kimseler olun. Herhangi bir topluluğa duyduğunuz kin, sizi adaletsiz davranmaya itmesin. Adaletli olun; bu, takvaya daha uygundur. Allah'a karşı

---

¹⁸² Kur’anda: “Ey iman edenler! Allah’ın işaretlerine, haram aya, boyunları bağısız ve bağlı kurbanlıklara, rablerinin büyük lütuf ve rızasını dileyerek Beytülharam’a yönelmiş kimselere sakın saygısızlık etmeyin. İhramdan çıkınca avlanabilirsiniz. Mescid-i Haram’a girmenizi engellediler diye bir topluma karşı duyduğunuz kin, sakın aşırı gitmenize sebep olmasın. İyilik ve takva hususunda yardımlaşın, günah ve haksızlık yolunda yardımlaşmayın. Allah’tan korkun, çünkü Allah’ın cezası çetindir”; 5/Maide/2.

¹⁸³ Maturidi, *Te’vilat*, c: IV, s. 145

gelmekten sakının. Şüphesiz Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır" ayetine ilgili yorumunda, adaleti gerçekleştirme veya ilke olarak uygulamanın şartı ise, Yüce bir varlık fikrinin hakim oluşunu amaçlamakta olduğunu söyler. Yani Tanrı anlayışımızdan dolayı, adaletli davranışta bulunmamızı söylemektedir. Bu açıdan baktığımızda adalet ilkesi herkes için temel ilke haline geldiğini ve Allah için ayakta tutulması, ayrımcılığın önlenmesine neden oluşacağını savunur. Bu da hem yargıda, hem de idari işlerde adaletle dost ve düşman demeden adaletli davranmaya çağırmaktadır.

3. Hikmet Yoksunluğu Olarak Zulüm

Maturidi düşünce sisteminde, kainattaki her şey hikmet içerisinde bir gayeye yönelik yaratılmıştır. Bütün eşyada bu manada hikmeti vardır. Maturidideye göre, insanların bu hikmeti yok etmelerine veya evrende bozgunculuk yapmasının nedenini insanın cehaleti ve ihtiyacıdır. Ona göre hikmeti bozan, yani zulüm yaratan şey cehalettir. Cehalet ise, adeta insanın kendisinin düşmanı ve em büyük zulümdür¹⁸⁴.

Bununla birlikte Maturidi'ye göre, bir insan belli alanlarda bilgi sahibi olsa bile, tüm alanlarda bilgili olması imkansızdır. Bu nedenle "adalet", "zulüm"; "hikmet" ve "sefeh" kavramları bazen benzer anlamlara gelse bile, işin aslında farklı şeyler

---

¹⁸⁴ Aslında insan aşağı arzulara sahip kılındığı ve nefsi tarafından maddi zevklere itildiği için kendisine gelebilecek nâhoş ve elem verici halleri bilmez, bu bilgisizlik onu ister istemez öz varlığının konumu hakkında düşünmeye sevkeder. Bütün bunlarda düşünmeye ve kesin sonuçlara(isabet bilgi) ulaşmaya mecburiyet derecesinde ihtiyaç bulunduğu ortadadır. el-Maturidi, *Tevhid*, s.218.

olduğunu, insanın bunlara yönelik ayırım yapamamasının sebebi, cehaletidir(bilgisizliktir)¹⁸⁵.

Maturidi anlayışına göre, hakikatın dünya hayatında da bilinebileceğini belirten Kur'an ayetleri, "keşke bilseydiniz"¹⁸⁶ temennisiyle dile getirilmektedir. Maturidi bu Kur'an ifadelerinin "bilmek için çaba sarfetseydiniz" şeklinde yorumlanabileceğini, burada bir çağrı ve uyarmaya yönelik amaç bulunduğunu ifade etmektedir.

Maturidi; "... *Keşke zalimler, ileride azabı gördüklerinde anlayacakları gibi, bütün kudretin Allah'a ait bulunduğunu önceden bilselerdi!*"¹⁸⁷ ayeti, "zulmedenlerin bütün kudretin Allah'a ait olduğunu ahiret azabını gördüklerinde öğreneceklerini bu gönden bilselerdi veya öğrenselerdi"¹⁸⁸ şeklinde yorumlamaktadır. Bu anlamda kişinin tefekkür yoluyla bilgi edinmesi veya cehaletinden kurtulması - insanın dünya hayatındaki en önemli vazifelerinden birisidir.

---

¹⁸⁵ İlke olarak hikmet ve adlin güzelliği, sefeh ve zulmün çirkinliği sabit olup, Allah Teâlâ'yı, meydana getirdiği her fiilde en azından o fiilin hikmet ve adalet veya lütuf ve ihsan oluşuyla nitelendirilmesi gerekli hale gelince -çünkü O'nun cömert, lütufkâr, ganî ve alim olduğu müsellemdir -ayrıca bilgisizlik ve ihtiyaçtan kaynaklanan zulüm ve sefeh vasıflarının O'na ârız olması da söz konusu olmayınca, evet bütün bunlardan ötürü bir şeyin hem zulüm hem adl hem hikmet hem sefeh kavramlarıyla nitelendirilmesi imkan dahiline girmiş olur. Tekrar edelim ki bu iki zıt kavramın ayır edilmesinde karşılaşılabilecek temel problem beşeri bilgisizliktir. el-Maturidi, *Tevhid*, s.334.

¹⁸⁶ 2/Bakara/102;103;165;167: 6/En'am/27: 9/Tevbe/81: 10/Yunus/98: 18/Kehf/42: 23/Mu'minun/114.

¹⁸⁷ 2/Bakara/165.

¹⁸⁸ Maturidi, *Te'vilat*, c:I, s.332..

Bununla birlikte İmam Maturidi'nin bazen bu anlam dışına da taşıyan görüşleri vardır. Yani hikmetsizliği adaletsizliğe anlamdaş manaya da taşıdığını söyleyebiliriz. Çünkü Maturidi'ye göre, "hikmet" - isabet bilgi veya herşeyi kendi konması gereken yere koyandır. Bu anlamda adalet ve hikmet anlamdaş ve aynı ilkeye işaret etmektedir. Fakat Maturidi hikmeti adaleti içine alan ve bilgi ile denge sağlamakta olan geniş anlam-
lı terim¹⁸⁹ olarak tanıtmaktadır.

İmam Maturidinin anlam dünyasında adalet, öz olarak hikmettir, hikmet ise "isabet"(sabit bilgi) demektir. İsalet(hikmet) - her şeyi yerli yerine koymaktır. Bu tanımlama aynı zamanda adaletin de manası olduğunu, Allah'ın insana karşı yaptığı bütün fiillerinde bu ilkelerin dışına çıkmayacağını açıkça söylemektedir¹⁹⁰.

İmam Maturidi'nin anlayışındaki "hikmet" ilkesi, Tanrı'nın insana adaletli ve hikmetli davranacağına amaçlamaktadır. Dolayısıyla Maturidi'ye göre Allah "hikmet"

---

¹⁸⁹ Aslında "hikmet", herşeyi kendi yerine koymak ve her hakkı sahibine ulaştırmaktır. Bu tanımlar **adaletin** tanımına da uygun düşmektedir. Çünkü adalet'in aslı da, bir şeyi kendi yerine koymaktır. Bir başka deyişle, **adalet**, hak üzerine ne bir şey ilave etmek, ne de ondan bir şey eksiltmektir. Bilakis o, bir şeyi bizzat kendi yerine koymaktır. Adalet ve hikmet aynı sonuçta birleşip, bir şeyin, bizzat konulması gereken yere konulmasını ifade edince, bunun tam tersi de "zulm" olmaktadır. Çünkü lügatte "zulm", birşeyi, kendi yerinden başka bir yere koymak demektir ve aslında **zulmün** hakikatı de budur. O halde "zalim", birşeyi kendi yerinden, yani konulması gereken yerden başka yere koyandır. Ayrıca "noksanlık" kastedilerek "zülüm"ün zikredilmesi de lügat bakımından, mümkün görünmektedir. Bir başka deyişle, birşeyi eksiltmenin de **zulm** olduğu ifade edilmektedir ki, bu zaten **adaletin** yukarıda belirtilen tanımına da ters düşmektedir. O halde **zulm**, **adaletin** olduğu kadar, **hikmetin** de zıddı olmaktadır. Hanifi Özcan, "Mâturîdî'ye Göre Hikmet Terimi", DEÜİF Dergisi, 1988, s. 41-45.

¹⁹⁰ Maturidi, *Tevhid*, s.152.

dairesinin dışına çıkmayan fiili yapmaktadır. Başka bir ifadeyle Allah'tan zulüm içeren fiiler sadır olmaz, yani İlahi fiiller tümüyle adalet ve hikmet dolu olup, zulüm taşımaz. Daire dışına çıkmak, sefeh(hikmetsizlik) doğuracak, sefeh de rububiyeti düşürür¹⁹¹. Maturidi'nin hikmet anlayışı, temel itibariyle Mutezile'nin adalet anlayışına benzer. Başka bir yerde de, "Allah'ın fiilinin hikmet dışı olmasının mümkün ve uygun olmadığı¹⁹²" ifadesi geçmektedir. Bu anlamda hikmetin yoksunluğu demek, adaletsizlik, isabetsizlik, bilgisizlik ve umutsuzluk anlamlarına gelmektedir.

---

¹⁹¹ Maturidi, *Tevhid*, s.152.

¹⁹² Maturidi, *Tevhid*, s.152.

SONUÇ

Öncelikle zulüm konusu, Kur'an açısından önemli bir yere sahiptir, bu kavram Kur'an'da olumsuz davranışlar için kullanılır ve çok geniş anlamlı kavramlardan birisi olmaktadır.

Genel olarak zulüm, bir şeyi kendisine ait olan şeyin dışına koyma, gerek eksiklik, gerek fazlalık, gerekse zaman ve yer bakımından saptırma olarak tanımlanmaktadır. Zulüm, Kur'an açısından geniş çerçeveli kavram olup, şu şekillerde ifade edilmektedir.

Bunların *birincisi* kişinin yaratıcısı olan Allah'a karşı işlediği (teolojik anlamda) zulüm, bu durum küfür, şirk ve nifak meselelerini içermektedir. Bu aynı zamanda insanın kendisine karşı yapılmış zulümdür. Hatta Kur'an insanın şirk zihniyetini en büyük zulüm olarak nitelendirmektedir.

İkinci zulüm türü ise, insanın toplumda diğer insanların haklarını tanımadan, onlara adaletsiz davranması ve zulmetmesidir. Bu konuya ilgili Kur'an, halkı zalim olan kavimlerden (toplumlar) söz ederek, onların yaptıkları zulüm sonucunda hareketleri kendi yokoluşları hakkında bilgi vermektedir. Başka bir deyişle Kur'an açısından nerede veya ne zaman ve kime karşı olursa olsun, yapılan her türlü haksızlık, adaletsizlik ve bozguncu davranış hareketleri zulüm olarak değerlendirilmektedir.

Son olarak ifade edilen zulüm türü ahlaki kötülük ve onu yaratan zihniyet problemi olarak Kur'an'da ifade edilmektedir. Bu da insanın cehaleti, bilgisizliği,

nankörlüğü, aceleci olduğu gibi vasıflarından ve bunu yönlendiren istek ve hevedan dolayı izhar etmektedir. Bu anlamdaki ahlaki kötülük hikmete/hakka uygun değildir. Bunu yapan insan da denge bozarak, zulüm işlemiş olunur.

Zulmün hangi çeşidi olursa olsun, netice itibariyle hepsi insanın kendi kendisine yaptığı zulüm olarak değerlendirilebilir. Çünkü işin sonucunda zulmün zararı hep insanın kendisine dönecektir ve bu durumda zararı gören de yine kendisi olacaktır.

Din aslında inanç, ibadet ve ahlak ilkeleri bütündür. Dini anlayışımız, hayata bakışımızı ve yaşamımızı biçimlemekle beraber, hayatın akışına yol(motive) göstermektedir. Dünyada yaşanan bütün zulümlerin, işkencelerin, kötülüklerin arkasında, asıl görevini yapmayan, her zaman olduğu gibi insan bulunmaktadır.

İnsanın zulm yapmasına neden olan faktörler çok sayıda sayabiliriz, ama bu faktörlerin temeli ve merkezi insan zihniyetidir. Bu anlamda bir insanın kendisini değiştirmesi, bütün dünyanın değişmesi anlamına gelmektedir. Bu yüzden bir bütün olarak anlayışımızı ve ahlaki değerlerimizi günümüz açısından değerlendirmekte fayda vardır. Dinin temel problemlerinden biri olan “zulüm” meselesi, insanın asıl ve ilk zamanlardan bu yana devam eden temel sorunlarının birisidir.

İmam Maturidi anlayışında, kişinin ahlakı onun zihniyetinden ayrı düşünülemez. Bu anlamda insan yaşadığı sosyal ve kültürel ortamın değerlerinin şekiline göre, kendisi tarafından kabul eden, bireysel kararlar ve tercihler doğrultusunda kendisine ahlaki değer ve davranışlar kazanmaktadır. Yani Maturidi düşünce sistemine göre, ahlaki davranışlar hazır olan değil, kişi çabası ile elde edilen bir olgulardır. Ahlaki erdem, kişinin

akli-iradi bir gerekliliğidir veya doğru(dürüst) yaşamın ihtiyacıdır. İmam Maturidi asıl zulüm olarak tanıdığı şey zulüm zihniyet olduğunu açıkça söyleyebiliriz.

Bu tezimizde Maturidinin zulüm anlayışı kendisinde üç probleme işaret etmektedir. Bunlar:

Teolojik anlamdaki zulüm ki, bu durumda insan hakka ve hikmete aykırı hareket ederek, kendi inancına büyük zulüm ederek, hakikatı anlamaktan ve algılamaktan yoksun hale gelebilmektedir. Bu durum insan hayatının hikmetsiz(boş, anlamsız, yararlı) geçmesi anlamına gelmektedir.

Ahlaki anlamdaki zulüm, bu toplumsal yaşam içerisindeki insanın başkalarına zarar getireceğine ve kötülük doğurabileceğine işaret etmektedir. İnsanlık toplumda yaşanan felaketler, işkenceler, eziyetler bunun göstergesidir. Bunu yapan zihniyete Maturidi “düşman” vasfını vermektedir.

Son olan, *Hakkaniyetin/Adaletin yoksunluğu* olan zulümdür. Bu kategorideki zulüm yokoluş ve helaka götüren esas sebeptir. Bu tür zulmü yapan da sorumluluk sahibi insan olmaktadır. Dolayısıyla zulmü yapan insanın bu anlamda, hem hikmetli/isabetli bilgiyle adaletli harekette bulunması gerekmektedir. Şu halde İlahi Hikmet sahibi olan Allah bu anlamda hem Adildir, hem Hakimdir.

KAYNAKÇA

- AKALIN, Şükrü Haluk, *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu yay, Ankara, 2010.
- ALPER, Hülya, *TDV Ansiklopedisi*, "münafık" mad, c:31 İstanbul, 2006.
- ALTINTAŞ, Ramazan, *İslam İnanç Esasları*, ed: Şaban Ali Düzgün, Grafiker yay, Ankara, 2013.
- APAK, Adem, *İslam Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*, Ensar neşriyat, İstanbul, 2014.
- ASLAN, İbrahim, “*Maturidi'nin Uluhiyet Tasavvuru*”, ed: Şaban Ali Düzgün, *Maturidi'nin Düşünce Dünyası*, Kültür ve Turizm Bakanlığı yay, Ankara, 2011.
- ATAY, Hüseyin, KUTLUAY, Yaşar, *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı (Meâl)*, DİB, Ankara, 1961.
- ATEŞ, Süleyman, *Kur'an-ı Kerim ve Yüce Meali*, Kılıç kitabevi, Ankara, 1980.
- AY, Mahmut, “*Eş'ari Kelamında İnsanın Sorumluluğu*”, *İslami Araştırmalar Dergisi*, c:17, sayı:2, 2004.
- AY, Mahmut, “*Kelam'da Adalet, Kudret ve Hikmet Bağlamında Tanrı Tasvurları*”, *Eskiyeni*, sayı:31, 2015.
- BEBEK, Adil, *Maturidi'nin Düşüncesinde İman ve Küfür Kavramı*, *MÜİFVY Dergisi*, n:261, İstanbul, 2012.
- ÇAĞRICI, Mustafa, *İslâm Düşüncesinde Ahlâk*, *MÜİFV Yay*, İstanbul 1989.
- ÇAĞRICI, Mustafa, *TDV Ansiklopedisi*, "ahlak" mad, İstanbul, 1989.
- ÇAĞRICI, Mustafa, *TDV Ansiklopedisi*, «zulüm" mad, İstanbul, 2013, c: 44.

- CEVHERİ, İsmail bin Hammad, *es-Sihah Tâcu'l-Luga ve Sihahi'l-Arabiyye*, Beyrut 1979.
- CÜNDİOĞLU, Düccane, *Kur'an'ı Anlamanın Anlamı*, Kapı yay, İstanbul, 1995.
- DEVELİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lüğat*, Aydın Kitabevi, Ankara, 1970.
- *Dini Kavramlar Sözlüğü*, Yayına hazırlayan: İsmail Karagöz, DİB yay, Ankara, 2006.
- DOĞAN, Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, Birlik Yay, Ankara, 1982.
- EL-ASKERİ, Ebu Hilal, *El-Furuq fi'l-Luğa*, İşaret Yay, İstanbul, 2009.
- EL-KURTUBİ, Ebu Abdullah Muhammed b Ahmed, *el-Câmiu Li Ahkâmi'l-Kur'an*, terc: M.Beşir ERYARSOY, Buruc yay, İstanbul, 2002, c:I.
- EL-MATURİDİ, Ebu Mansur, *Kitabüt-Tevhid*, terc: Bekir Topalioğlu, İsam yay, Ankara, 2015.
- EL-MATURİDİ, Ebu Mansur, *Tevilatü-l Kur'an*, çev: Bekir Topalioğlu, ed: Yusuf Şevki Yavuz, Ensar Vakfı, İstanbul, 2015.
- ER-RAZİ, Fahrüddin, *Mefatihül-Gayb*, çev: Suat Yıldırım, Lütfullah Cebeci, Sadık Kılıç, Sadık Doğru, Akçağ yay, Ankara, 1988, c: III.
- EŞ'ARİ, Ebu'l Hasan Ali b. İsmail, *el-Lüma fi'r red a'la ehli zeyğ ve bida'*, İstanbul, İz yay, 2017.
- EŞ'ARİ, Ebu'l Hasan Ali b. İsmail, *Kitabul- İbane an Usuli'd-Diyane*, Beyrut, 1994.
- ET-TABERÎ, Ebû Cafer Muhammed b. Cerir, *Taberi Tefsiri*, terc: Kerim Aytekin, Hasan Karakaya, Hasar yay, İstanbul, 1996.

- GALLİ, A.M. Ahmad, *Maturidi Tefsirinin Bazı Yönleri*, çev: Hanifi Özcan, *DEÜİF Dergisi* IV.
- İBN FARİS, Ebu'l- Huseyin Ahmed İbn Faris İbn Zekeriyya, *Mu'cemü Mekayisi'l Lüğa*, Kahira, 1948.
- İBN MANZUR, Ebu'l Fadl Cemaluddin Muhammed Mukerrem, *Lisanü'l-Arab*, Beyrut, 1955, c: XIII.
- İŞİK, Kemal, *Mutezilenin Doğuşu ve Kelami Görüşleri*, *AÜİF Yay LXXVI*, Ankara, 1967.
- İŞİK, Kemal, *Mutezilenin Doğuşu ve Kelami Görüşleri*, *AÜİF Yay LXXVI*, Ankara, 1967.
- İZUTSU, Toshihiko, *İslam Düşüncesinde İman Kavramı*, Pınar yay, İstanbul, 2012.
- İZUTSU, Toshihiko, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, çev: Süleyman Ateş, *AÜİF Yay*, Ankara, 1975.
- KADI ABDÜLCEBBAR, Ebul Hasan b. Ahmed, *el-Muğni Fi Ebvabil adli ve't Tevhid*, tah:Fuad el-Ehvani, Mısır-1382/1962 c:XIII.
- KADI ABDÜLCEBBAR, Ebul Hasan b. Ahmed, *Şerhü-Usulü'l-Hamse*, tah: Abdülkerim Osman, Kahire-1384/1965.
- KARAGÖZ, İsmail, *Kur'an'a Göre Zulüm Açısından Allah ve İnsan*, Çelik Yay, İstanbul, 1996.
- KURT, Hasan, *Kelamcılara Göre Münafık*, *SÜİF dergisi*, 13/2006.
- ÖZAKPINAR, Yılmaz, *İnsan İnanan Bir Varlık*, Ötüken neşriyat, İstanbul, 1999.

- ÖZCAN, Hanifi, *Matürîdî'nin Düşünce Sisteminin Önemi*, Hikmet Yurdu Düşünce Dergisi, İmam Matürîdî ve Matürîdilik Özel Sayısı, Yıl: 2, S.4 (Temmuz-Aralık 2009).
- ÖZCAN, Hanifi, *Mâturîdî'ye Göre "Hikmet" Terimi*, DEÜİF Dergisi, 1988.
- ÖZCAN, Hanifi, *Maturidiye Göre İman-İslam-İhsan ve Küfür İlişkileri*, Diyanet İlmi Derneği, 1993, c:29, sayı:3.
- PLATON, *Euthyphron*, çev: Furkan Akderin, Say yay, İstanbul, 2011.
- RAĞİB EI-İSFEHANİ, el-Huseyn b. Muhammed, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, Beyrut, 1978.
- RUDOLPH, Ulrich, *Al-Matürîdî's Concept of God's Wisdom*, MÜİFV yay, No:261, İstanbul, 2016.
- RUDOLPH, Ulrich, *Maturidi*, çev: Özcan Taşcı, Litera yay, İstanbul, 2016.
- SİNANOĞLU, Mustafa, *TDV Ansiklopedisi*, "şirk" mad, İstanbul, 2010, c: 39.
- TOPALOĞLU, Bekir; ÇELEBİ, İlyas, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, İSAM Yay, 2017.
- YALTKAYA Şerafettin, *Yedi Astı Muallakâtü's-Seba*, Büyüyenay yay, İstanbul, 2018.
- YAZIR, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, sad: İsmail Karacam, Emin Işık, Nusrettin Bolelli, Abdullah Yücel, Nedim Yılmaz, Feza Gazetecilik A.Ş., İstanbul, 1993.
- YEPREM, M. Saim, *İrade Hürriyeti ve İmam Matürîdî*, MÜİFV yay, n:8, İstanbul, 1984.

ÖZET

Assanov, Azamat, Maturidi Düşüncede Zulüm Kavramı, Yüksek Lisans Tezi,
Danışman : Prof.Dr. Mahmut AY, 94 s

Allah ve İnsan, İnsan ve Âlem ilişkilerindeki insanın zulüm zihniyetinin din açısından en önemli temel problemlerinden biri olduğunu konu edinmiştik. Yürütmekte olduğumuz tez, bir giriş, iki bölüm ve sonuç kısımlarından oluşmaktadır.

Tezimizin giriş bölümünde tezin amacı, önemi, yöntemi ve zulüm kelimesinin sözlük ve terim anlamları ele alındı. Bu kelimeye yakın anlamda bazı kelimelerin üzerinde de durulmuştur. Kur'an'dan önceki dönemde, Arap kültüründe zulmün hangi anlamlara geldiğini şairlerden yararlanarak bulmaya çalıştık. Kur'an'da geçen zulüm kelimesi ve tefsir ilminde bu kelimeye verilen anlamlarını da mümkün olabildiğince aktarmaya gayret gösterdik.

Birinci bölüm itikadi anlamdaki zulüm meselesine ilgili olup, Kur'an açısından insanın yaptığı en büyük zulüm olarak bilinmektedir. İnsanın kendisine yaptığı zulmü üç tane alt başlık halinde kategorize ederek inceledik.

İkinci bölümde insanın ahlaki davranışı, sosyal(toplumsal) zulüm ve toplumların yokoluşunun sebeplerini konu edindik. Bu bölümün ikinci kısmında ise, adalet ve zulüm, adalet ve hikmet kavramlarının ilişkilerini ve bu kavramların bir sistem üzerindeki bağlantılarını açıklamayı amaç edindik. Dolayısıyla iki bölümde de asıl konumuz olan,

İmam Maturidi'nin düşünce sistemine göre zulüm meselesinin yorumunu bir bütün olarak sunmaya çalıştık.

Sonuç kısmında ise, adalet temelli din anlayışının önemi, zulüm zihniyetin dünyaya huzur getirmeyeceğini ifade etmiş bulunduk.

ABSTRACT

Assanov, Azamat, The Concept of Persecution in Maturidi Consideration, Master Thesis, Supervisor: Prof.Dr. Mahmut A.Y, 94 pages

We have already argued that the Allah (God) and Humanity, Humanity and the World are one of the most important fundamental problems of the persecution mentality. The thesis that we are conducting consists of an introduction, two chapters and the result parts.

The introductory part of the thesis involves the aim of the study, method and the definition of the terms concerning persecution. Some words that are close to this word are also emphasized. We tried to find out what the meaning of persecution in Arab culture came from using poetry in the period before the Quran. We have attempted to convey as much as possible the meaning given to persecution and commentary in the Quran text.

The first chapter relates to the case of persecution in the meaning of creeds and is known as the greatest persecution of man in terms of the Quran. We have categorized the persecution of the person into three subheadings.

In the second chapter embraces the human moral behavior, social (social) persecution and the reasons of the disappearance of societies. The second part of this chapter is aimed to explain the relations of justice and persecution, the justice and wisdom concepts and their connections on a system. Therefore, we tried to present the interpretation of the subject of persecution according to Imam Maturidi's consideration system, which is also the main position in the chapter.

In the conclusion, it was stated that the concept of justice based religion would not bring peace to the world with the persecution mentality.